

str. 98-99
v knize CHYBÍ

Mezi všemi projevy gotické architektury zaujímá výsadní postavení **katedrála** — v právním slova smyslu sídelní kostel biskupa (arcibiskupa), z architektonického hlediska pak nekolikalodní kostel s vysokým chórem, kolem něhož probíhá ochoz, lemovaný kaplemi. Gotické katedrály nebyly jen církevními stavbami, byly též symbolickým obrazem křesťanské společnosti, pozemského světa, dějinného zápasu mezi Kristem a Anti-kristem i vítězné boží obce, nebeského Jeruzaléma. Těmto významům odpovídala i složitá symbolika (často i číselná) jednotlivých stavebních prvků a také plastická a malířská výzdoba.

Platí-li o středověkém umění, že je mnohovýznamové, potom o gotickém umění platí tento výrok dvojnásob. Vrcholná gotická díla výtvarného umění, hudby i literatury obsahují zpravidla **čtyři významy**: základní čili historický (ztvárnění určitého srozumitelného jevu), morální (odkazující k hlavním zásadám křesťanského chápání života), jinotajný (alegorický, metaforický) a teologický (anagogický), vypovídající o tom, jak se námět díla i zpracování samo podléhá na plánu boží prozřetelnosti. Odhalit všechny čtyři významy bylo ovšem velmi náročné a vyžadovalo značné vzdělání. Základní význam považovali středověcí myslitelé za nejnižší, zatímco teologický za nejdůležitější a současně nejvyšší. Tím se dostáváme k dalšímu klíčovému poznatku. Čím výše byl určitý jev na skutečné či pomyslné vertikále, tím více se přibližoval Bohu a tím větší hodnotu mu středověký křesťan přikládal. Naopak, směrem dolů hodnota jevů a věcí klesala, až nakonec to, co se ocitlo na nejspodnějším okraji, vnímali lidé jako hříšné a opovrženlivé.

Tento postřeh lze plně vztáhnout i na vrcholně středověkou křesťanskou společnost, která tvořila uzavřený celek, odlišený vírou od jiných pospolitostí. Všichni křesťané si sice byli rovni před Bohem a měli povinnost řídit se jeho zákonem, to však v žádném případě neznamenalo sociální rovnost. Také křesťanská společnost byla uspořádána stupňovitě. Nejvyšším představitelem duchovní moci byl papež, označovaný za náměstka Kristova na zemi, světskou hlavou křesťanstva pak římský císař. Určitou politickou mocí však disponoval pouze v oblastech Svaté říše římské. Pod papežem pak na pomyslném žebříčku stáli kardinálové, arcibiskupové, biskupové a další církevní hodnostáři až po prosté kněze, zatímco pod císařem se ocitli králové, knížata a všichni urození lidé až po nejposlednějšího chudého šlechtice. Rovněž křesťané, živící se prací svých rukou a považovaní za „nižší“ lidi v porovnání s příslušníky církve a světskými feudály, byli rozvrstveni podle společenského postavení, ať již ve městech nebo na vesnicích. Osobně svobodní měšťané stáli ovšem výše než poddaní zemědělci, tvořící nejpobytější složku obyvatelstva. Jelikož uspořádání společnosti pokládali středověcí učenci za dílo boží a pevnou součástí daného řádu, chápali její stav v rámci lidských dějin jako trvale platný.

Podle soudobých teorií bylo podmínkou existence společenské rovnováhy, aby každý jedinec nalezl v křesťanském organismu své pevné místo. Téměř všichni lidé někam patřili. Kupříkladu městský řemeslník byl měšťanem ve městě, kde bydlel a vlastnil dům, náležel k členům cechu svého řemesla a příslušel do určité farnosti. Hranice mezi jednotlivými společenskými vrstvami a skupinami však byly propustné a na pomyslné vertikále docházelo k pohybům směrem nahoru i dolů. Měšťan se mohl stát za jistých okolností šlechticem, poddaný zemědělec svobodným měšťanem, ale vyskytovaly se též případy společenského propadu. V průběhu 14. století se v českých zemích výrazně prosazuje trend k zřetelnému oddělení a vymezení velkých společenských skupin — stavů. Snaha přesně stanovit práva a povinnosti duchovenstva, vyšší a nižší šlechty i měšťanstva byla důsledkem závažných změn v sociální struktuře, k nimž došlo v 13. a na počátku 14. věku. Tento dlouhodobý proces se uzavřel až kolem roku 1500. Podezření však budili nezařazení a neusedlí jedinci, kteří nikam nepatřili a automaticky se ocitli na spodním okraji společnosti (žebráci, prostitutky, potulní žáci, kejklíři, nádeníci atd.). Mimo křesťanskou společnost pak byli násilím vyobcováváni kacíři (heretici), lidé zastávající z hlediska církve bludné věrovočné názory. Jinověrecké menšiny, na území českého státu především Židé, byly víceméně trpěny, byť musely snášet četná ponížení (pobyt ve vymezených ulicích a ghettech, zákaz řady povolání) a občas též fyzické útoky (známý pogrom v pražském židovském ghettu roku 1389).

Zvláštní odpovědnost za udržení harmonického stavu společnosti připadala duchovní a světské moci. Zatímco církev měla vést křesťany k péči o spásu duše, bylo úlohou světských feudálů, především panovníků, zajišťovat na daném území společenskou stabilitu. S touto představou i přesvědčením, že vládcem se člověk stává z boží milosti, nastupovali na trůn poslední Přemyslovci i první Lucemburkové, kteří si z Francie, kde vyrůstali, přiváželi do Čech představu o suverénní povaze panovnické moci. Jejich názory se ovšem zákonitě střetly s názory české šlechty.

II. POLITICKÉ DĚNÍ VE 14. STOLETÍ

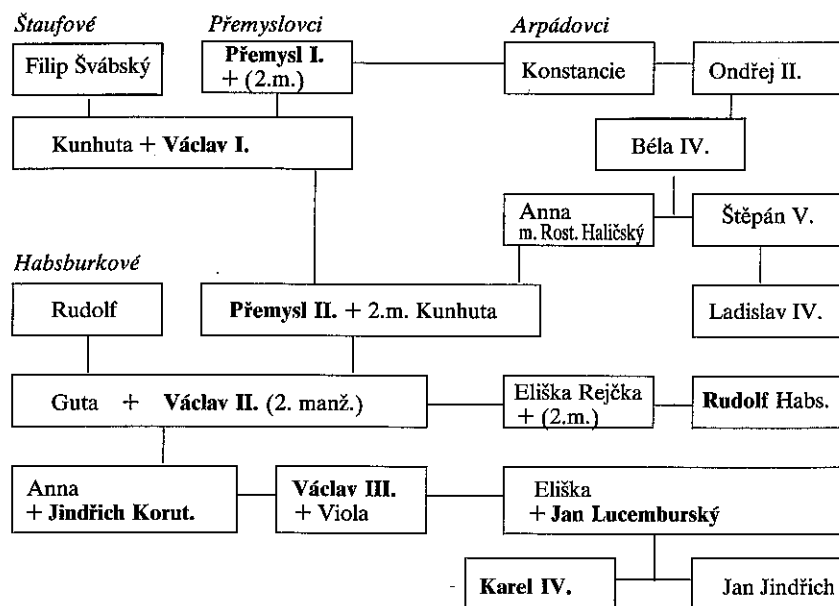
II/1 *Proměny českého státu v době po vymření Přemyslovců a za krále Jana Lucemburského v letech 1306–1333*

Střední Evropa se od počátku 14. století loučila se starobylými dynastiemi ještě z dob jejich počátků — s Arpádovci a Přemyslovci. Na královské trůny nastupují nové dynastie (Anjouovci, Lucemburkové), spjaté s politickými

str. 102-103
V Knize CMYB

ale po složitých jednáních Jindřicha VII. s českými pány a opaty bylo rozhodnuto o sňatku osmnáctileté Elišky s jediným královým synem, čtrnáctiletým **Janem**. Tím mělo být docíleno sblížení dynastie s českou společností a Čechy získávaly naději zaujmout důležité postavení v důsledku propojení s císařskou hodností (kterou měl Jan po otci jednou získat). V roce 1310 dobyl Jan Prahu a byl korunován Petrem z Aspeltu na krále.

Přemyslovci a středoevropské dynastie ve 13.—1. polovině 14. století

(Pozn.: tučně jsou zvýrazněni čeští králové.)

Hned od počátku Janova panování se střetávaly ve vztahu k pojetí vlády dvě rozdílné politické tendence, které se podařilo sladit až Karlu IV: zájmy Lucemburků s těžištěm v říšské politice a zájmy české šlechtické obce, usilující nejen o prosazení domácích požadavků, ale i o nový vzešup Čech ve středoevropském rámci.

Král Jan přišel do země především jako císařský syn, obklopen četnými říšskými pány v čele s arcibiskupem mohučským. Nastolení panovnické

moci v Čechách nebylo sice namířeno proti domácí šlechtě a jejím řádům, pro Janovy rádce však byl prioritním cílem rozmach dynastie. Té se Čechy měly stát finanční a vojenskou oporou.

Česká šlechtická obec po zkušenostech nabytých od roku 1306 hned v zárodku odvrátila snahu o nastolení cizí správy českého státu. Vynutila si v roce 1310 vydání **inauguračního diplomu pro Čechy** (1311 pro **Moravu**), jenž vymezoval některá práva a svobody, a určoval, že úřady a majetky mohou nabývat jen v zemi usedlí Čechové (Moravané). Inaugurační diplomy znamenaly de facto nastolení smluvního (dualistického) vztahu mezi králem a šlechtou, který lze pokládat za vyvrcholení a zároveň kvalitativní překonání staršího systému spoluvlády krále a šlechty.

V dalších letech se Jan, vychovaný v dětství na francouzském královském dvoře v Paříži, snažil proniknout do tajů panování v Čechách, ale k úspěchu mu scházela jak soustavnost, tak jasná koncepce. České panstvo tvořilo naproti tomu sice individualistickou, nejednotnou, ale hrdou a právně zkušenou vrstvu, která se nehodlala vzdát nároku na spoluvládu. Král měl nadto skvělého protihráče, **Jindřicha z Lipé**, který, podobně jako dříve Závíš, vynikal nejen ambiciózností, ale také statečností a přitažlivostí, a je zřejmé, že Jan, pozdější „koruna evropského rytířstva“, českého velmože obdivoval. Také pan z Lipé se povznášel nad obvyklý standard šlechty, když udržoval styky s okolními knížaty a stal se též milencem královny vdovy Elišky Rejčky.

Královna **Eliška (Alžběta) Rejčka (Richesa)**, dcera polského krále a švédské princezny, získala díky přízni králů Václava II., Rudolfa a později i Jana mimořádné bohatství. Disponovala východočeskými věnnými městy a vytvořila kolem sebe kultivované dvorské prostředí. Sídliila v Hradci Králové, později přesídlila s panem z Lipé do Brna, kde založila velkolepý klášter ve Starém Brně. V úsilí o převahu ve státě se opět vytvořily dvě šlechtické skupiny. Jindřicha z Lipé podporovali ostatní Ronovci a jim blízcí Markvartci, v opozici stála západočeská šlechta v čele s Vilémem Zajícem z Valdeka. Nezávislé, téměř knížecí postavení zaujímal Petr z Rožmberka.

Samostatnou politickou linii, teprve postupně se odlišující od Janových zájmů, sledovala královna Eliška Přemyslovna. Bez ohledu na změněnou politickou realitu se snažila o obnovu modelu přemyslovského království jako hlavního cíle panovnické politiky. K tomu se přidružovala osobní žárlivost na prestiž Elišky Rejčky a moc Jindřicha z Lipé. Na její popud v říjnu 1315 dal Jan pana z Lipé náhle zatknout a do nejvyšších úřadů byla povolána strana pana z Valdeka. To ovšem vyvolalo odboj Ronovců a Markvarticů, který skončil osvobozením pana z Lipé. Král pak odjel do Lucemburska, zatímco v Čechách se situace dále komplikovala. Po nové drobné válce v roce 1317 se pokusil biskup Jan z Dražic v rámci záchrany

str. 106-107
v knize CHYBI

II/2 Cesta Karla Lucemburského na římský a český trůn

Dlouhodobou nepřítomnost krále Jana Lucemburského v českých zemích a pokračující anarchii vnímala politicky prozíravá a odpovědná skupina panstva (Petr z Rožmberka, Vilém z Landštejna, Jindřich z Lipé ml.) jako vážné nebezpečí, které by mohlo vrhnout stát do hluboké krize. Ve snaze vyřešit nepříznivou situaci požádali její zástupci v září roku 1333 na schůzce v tyrolském městečku Meranu prince Karla o návrat do vlasti. Karel s nabídkou souhlasil, aniž o tom zprvu otce zpravil! V říjnu 1333 překročil sedmnáctiletý mladík české hranice a o několik měsíců mu Jan Lucemburský udělil titul moravského markraběte, čímž legalizoval jeho postavení. Poměry v Čechách a na Moravě byly vskutku hrozné. Sám Karel na to později vzpomínal:

„Toto království jsme našli tak zrušované, že jsme nenašli jediný hrad svobodný, takže jsme neměli, kde bychom přebývali, leč v městských domech jako jiný měšťan. Pražský hrad pak byl zcela opuštěn, pobořen a zničen, neboť od času krále Otakara II. byl zcela ztroskotán až k zemi.“ Ještě horší bylo, že „páni se stali většinou tyrany a nebáli se krále, jak se slušelo, protože si byli království mezi sebe rozdělili.“ (překlad z latiny)

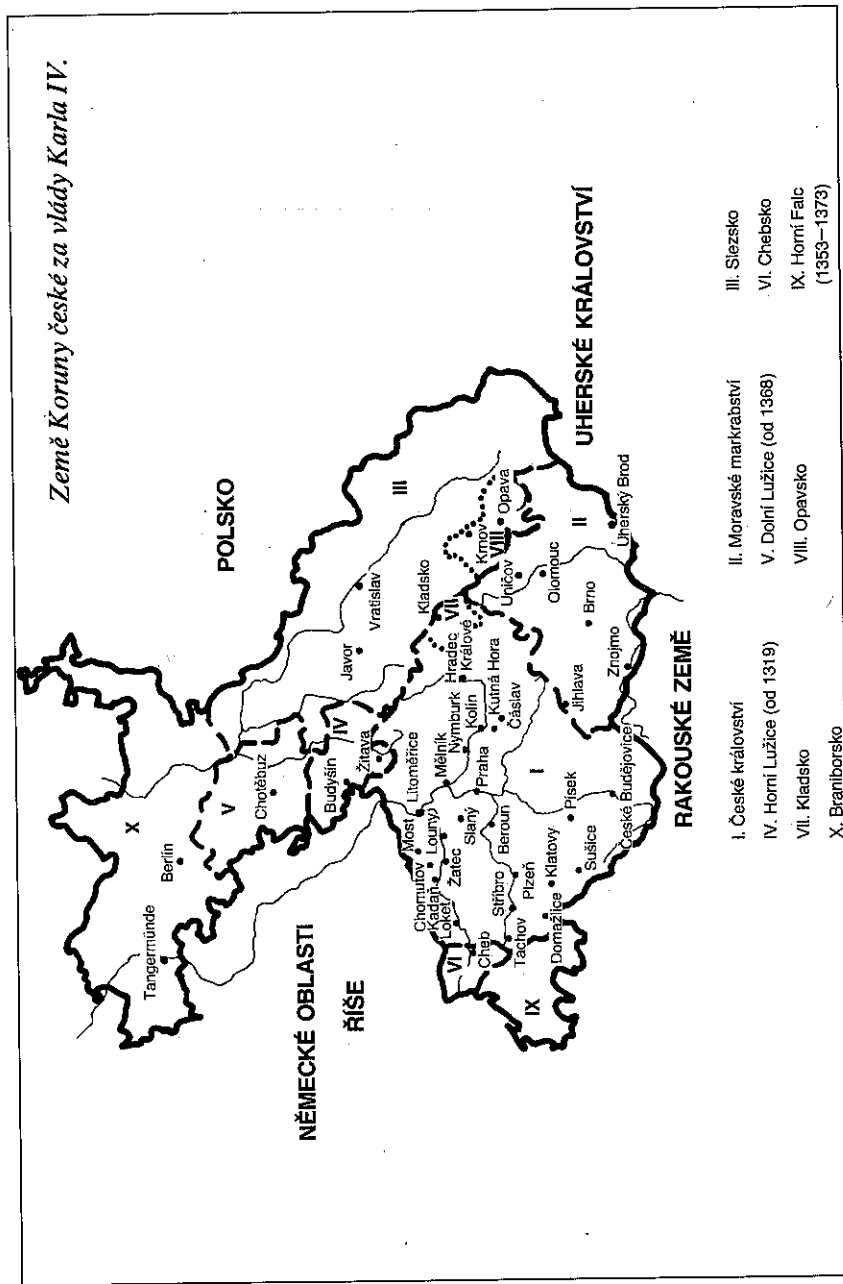
Králévice čekala náročná práce obnovy panovnické moci a právního stavu. Obtížných úkolů se ujal s mladickou energií i ctížádostí uplatnit v praxi své představy, vědomosti a dosavadní zkušenosti. Opíral se přitom o názory rozšířené v prostředí francouzského dvora i o teorie právníků z pařížské univerzity (Sorbonny), již sám navštěvoval. Důsledný zřetel k mezinárodním souvislostem a snaha přenést do českého prostoru podněty vyspělejších evropských, zvláště románských oblastí tvořily od počátku páteř jeho přístupu. Hlavní podmínkou nápravy neutěšených českých poměrů byla podle něho obnova ústřední a svébytné panovnické moci, která měla udávat ráz vnitřní i zahraniční politiky.

Při hodnocení Karlovy osobnosti je nutné zdůraznit jednu okolnost. Jako následník trůnu se vracel z vyspělých francouzských a italských oblastí do země, v níž gotika pozvolna zapustila kořeny, v níž se, přes prudký vývoj v době posledních Přemyslovců, teprve vytvářely podmínky pro vzestup vzdělanosti a která se seznamovala s kulturními proudy, kulminujícími v západní Evropě během 12. a 13. věku. Zpoždění českých zemí za Francií činilo přibližně padesát až sto let. Z tohoto důvodu vrcholí středověk na našem území koncem 13. a v prvních třech čtvrtinách 14. století, tedy v čase, kdy západoevropské regiony vstoupily do středověku pozdního a v Itálii se již hlásila o slovo renesance. Ke snížení náskoku pokročilejších oblastí měl však český stát z předchozího období vytvořeny dobré předpoklady. Příchod schopného, vzdělaného a sebevědomého dědice českého trůnu je ještě násobil.

Karel IV., busta v trifóriu chrámu sv. Víta v Praze (dílo parléřovské huti)

str 109-110
v knize CHYBI

přejmenoval panovník na Hrad svatého Václava. Leč umělý název se příliš nevžil. Zato označení **svatováclavská koruna** pro český panovnický diadém, který byl na králův příkaz nákladně přepracován a vyzdoben vzácnými drahokamy a perlami, se ujalo natrvalo.

Nádherným klenotům a odznakům panovnické moci připadlo důležité místo při korunovačním ceremoniálu, jehož pravidla Karel osobně sestavil v *Rádu korunování českého krále a Rádu požehnutí královny*. Slovo *koruna* však za vlády Karla IV. neoznačovalo pouze konkrétní předmět, diadém, nýbrž začalo se ve slovním spojení **Česká koruna** užívat i ve významu *český stát*, resp. *české soustátí*. Výraz *stát* středověká čeština totiž neznala. S pojmem *koruna* ve významu stát se brzy ztotožnila i vysoká šlechta, podílející se na řízení českého království.

Souborem listin, datovaných 7. dubna 1348 a majících prakticky platnost ústavních zákonů, vtiskl Karel IV. českému soustátí pevnou podobu a právně je scelil do útvaru, nazvaného **země Koruny české**. Tento pojem zahrnoval teritoria spadající pod přímou svrchovanost českého panovníka. Patřily sem vlastní **Království české**, **Markrabství moravské**, **slezská knížectví**, posléze **Horní a Dolní Lužice** a od roku 1373 též **Braniborsko**. Kromě toho náležela ke Koruně české určitý čas i **Horní Falc** a dále nejruznější drobná zahraniční léna, bezprostředně nesousedící s jejím územím (feuda extra curtem, tj. léna mimo dvůr, resp. mimo vymezené pole). Pod Korunu formálně spadalo i **Lucembursko**, kde ovšem vládli potomci Jana Lucemburského z druhého manželství. Za vlády Karla IV. byl svěbytným a do značné míry suverénním panovníkem zemí Koruny české český král. Protipólem ústřední panovnické moci se měly stát **generální sněmy**. Právo účasti na nich, a tím i spolurozhodování o závažných problémech soustátí, se dostalo politickým reprezentacím všech zemí Koruny české, ale vzájemné rozpory a rivalita od počátku oslabovaly význam této instituce.

Základem stability českého soustátí byla rovnováha hlavních sil, podílejících se na politické moci. Důležité bylo, že klidné poměry vlády dlouhý čas v nejdůležitější zemi Koruny, v Království českém. Bystrý Lucemburk se poučil z omylu svého otce i posledních Přemyslovců a neopakoval jejich chyby. Karlovo chápání panovnické funkce, v zásadě určující směr vnitřní a zahraniční politiky, se ovšem muselo střetávat s ambicemi českého panstva. Stále hrozícímu napětí však český král dovedně předcházal. Politicky schopným příslušníkům vyšší šlechty svěřil důležité úřady a využil jejich touhy vyniknout v blízkosti panovníka. Případným pokusům panstva omezit královo postavení čelil i jiným způsobem, hlavně podporou, již poskytoval církvi. V ní spatřoval vhodnou protiváhu vyšší šlechty a zároveň i zdroj vzdělaných úředníků pro rozšiřující se správní orgány Království českého, celé Koruny české i Svaté říše římské. Příslušníci pan-

stva, pokud sami nepatřili k církevním hodnostářům, se obvykle nemohli co do vzdělání měřit s intelektuálními špičkami duchovenstva. Absolventi klášterních škol a univerzit ovládali latinu, ba i další cizí jazyky, měli rozsáhlé znalosti z nejrůznějších oblastí lidského vědění i mezinárodní přehled, který provinciálně zakotvené šlechtě chyběl. K nejbližším politickým spolupracovníkům Karla IV. příznačně náleželi pražští arcibiskupové Arnošt z Pardubic a Jan Očko z Vlašimi, dále Jan ze Středy, postupně biskup litomyšlský a olomoucký. Osoby duchovního stavu se výrazně uplatnily též v panovníkově kanceláři. Reálná moc českého zemského sněmu jako hlavního fóra české šlechty tak ustoupila do pozadí. Na sněmu však zasedalo nejen panstvo, ale i příslušníci duchovenstva a někdy i zástupci Starého Města pražského.

Vyrovnaný poměr sil mezi vysokou šlechtou a církví dokázal Karel udržet a navíc učinil součástí vzniklé rovnováhy i města, o jejichž rostoucím významu nebylo od konce 13. století pochyb. Ne vždy ale uspěl a občas musel spolknout i hořké sousto dílčích neúspěchů. Na rozdíl od Václava II. se mu sice podařilo založit v Praze univerzitu, nicméně brzy poté musel udělat českému panstvu citelný ústupek. Počátkem padesátých let vypracoval Karel se svými rádci návrh základního zemského zákona, označovaného *Maiestas Carolina*, moderně řečeno ústavy českého království. Řada jeho ustanovení však narazila na prudký odpor vlivných panských rodů, považujících některé články za útok proti tradičním výsadám vyšší šlechty. Karel proto musel návrh zákona stáhnout a dokonce prohlásit, že jeho rukopis shořel. Nebyla to pravda. Významný exemplář se zachoval v rožmberském archivu, což prozrazuje, kdo s Karlovou koncepcí nesouhlasil. Panovník se v dané chvíli zachoval jako pragmatik, respektující reálné rozložení sil.

II/4 Karlova říšská politika

Politiku v Čechách a tzv. vedlejších zemích (Morava, Slezsko, obojí Lužice) pojímal Karel od svého nástupu na trůn jako nedílnou složku své politiky říšské. Vycházel přitom zřetelně z tehdejších univerzalistických idejí. Země Koruny české považoval za privilegovanou součást Svaté říše římské a jejího panovníka za vůdčího světského představitele celého křesťanstva. Sám si ovšem dobře uvědomoval, že moc římského vládce je spíše formální než absolutní povahy, že musí brát v potaz zájmy dalších evropských monarchů a že v křesťanstvu získá vliv jen tehdy, bude-li se vahou své autority zasazovat za vyřešení ožehavých mezinárodních problémů.

Hlavní rysy Karlovy říšské politiky byly obdobné jeho počínání v českém soustátí. Opíral se o stabilitu nejdůležitějších společenských sil, při-

Mistr Theodorik, Svatý Vít, obraz z cyklu v kapli sv. Kříže na Karlštejně

čemž protiváhu odstředivým tendencím v německých oblastech Říše nalézal v upevňování mezinárodní prestiže českých zemí a ve spolupráci s papežskou kurií. Někteří novodobí němečtí historikové mu proto přímo vyčítali, že byl Čechům otcem, ale Němcům otčímem, od jiných si zase vysloužil přízvisko „popský král“. Ve skutečnosti bylo vše složitější. Z českého království učinil Karel jádro lucemburských rodových držav a pilíř Říše římské zcela programově a logicky. Byly totiž nejkonsolidovanějším státním útvarům na říšském teritoriu. Německé oblasti však rozhodně nezanedbával. Ostatně jeho dlouhé pobyty v Norimberku a později v braniborském Tangermünde byly více než výmluvné. Nesmí se také zapomínat, že se českému království vyhnula velká morová epidemie, řádící kolem poloviny století v německých regionech. Ještě komplikovanější byl Karlovův vztah k papeži a kurií. Lze jej charakterizovat jako spolupráci z nutnosti, poznamenanou mnoha diplomatickými střety a zákulisní politikou. Po smrti Karlova učitele Klimenta VI. se králův poměr ke Svatému otci, stále sídlícímu v Avignonu, zhoršil. Navenek se toto napětí projevilo ostentativní neúčastí papeže při Karlově italské jízdě v roce 1355, kdy český a římský panovník dosáhl císařské koruny, nejvyššího důstojenství, jaké mohl získat.

Již svým druhým jménem, které přijal při biřmování, se Karel cítil předurčen navázat na tradici Karla Velikého, středověkého obnovitele římského císařství. Hradům, které zakládal, dával názvy po sobě samém (kupř. Karlsberg, dnes Kašperk u Sušice; Karlskrone, nyní Radyně u Plzně), čímž připomínal jiného velkého vládce, starověkého hrdinu Alexandra Makedonského, jehož činy středověk cítil. Nejznámější z těchto hradů je Karlštejn, pevná a nedobytná schránka říšských korunovačních klenotů, tyčící se v blízkosti významné komunikace, spojující hlavní české město s Norimberkem, tehdy nejdůležitějším městem německých oblastí Říše, častým místem konání říšských sněmů a pobytů římských panovníků.

Důraz na Čechy jako nový politický střed Říše (historikové proto mluví o **bohémocentrismu**) se promítl do Karlovy péče o Prahu, jejíž význam stále stoupal. Praha byla za Karlova panování nejen hlavním městem českého království a celého svazku Koruny české, ale též metropolí (centrem arcibiskupství) a rezidencí českého i římského krále. Tomu musela odpovídat její tvářnost, odrážející rozměr Karlovy politiky.

V březnu 1348 založil panovník Nové Město pražské, jímž podstatně rozšířil dosavadní městský areál. Na ploše 360 hektarů, kde se dříve rozkládaly příměstské vesnice a polnosti, začal podle velkorysých urbanistických plánů vyrůstat městský celek s širokými ulicemi a náměstími (Dobyččí trh, dnešní Karlovo náměstí; Koňský trh, nynější Václavské náměstí; Senný trh, pozdější Senovážné náměstí). V blízkosti Pražského hradu,

na Menším Městě (Malé Straně) urychleně kupovali a stavěli paláce i domy říšští šlechtici, diplomaté i obchodníci. Poněvadž se však Karlovi nepodařilo natrvalo spojit dvě největší části (Staré a Nové Město) v jeden správní celek, zůstala Praha fakticky souměstím skládajícím se ještě z Hradčan (poddanského města purkrabích Pražského hradu) a židovského ghetta, odděleného později od staroměstského areálu zdí.

Význam Prahy umocnilo 7. dubna 1348 **založení vysokého učení**, prvního ve střední Evropě. Pravobřežní a levobřežní oblasti Prahy spojil velkolepý **Kamenný most**, vybudovaný přibližně na místě staršího Juditina mostu a zakončený pozoruhodnými branami. Staroměstská mostecká věž, skvělé dílo gotického stavitelství, měla být obdobou triumfálních oblouků starořímských císařů, za jejichž nástupce se Karel pokládal. Lesk Prahy, v níž podle odhadů žilo 30 000–80 000 obyvatel a která patřila mezi nejlidnatější města tehdejšího křesťanstva, zvyšovaly i novostavby četných klášterů a chrámů.

Významnou pozici Království českého v rámci Svaté říše římské vtělil Karel do základního říšského zákona, tzv. **Zlaté buly** pro Říši, přijaté a vyhlášené roku 1356 na sněmech v Norimberku a Metách. Písemně v ní stvrdil řadu dosavadních zvyklostí, avšak především odstranil sporné výklady volby římského panovníka. Opíraje se o vlastní zkušenosti, určil, že o zvolení má napříště rozhodovat prostá většina kurfiřtských hlasů, nikoli plná názorová shoda (konsensus). Českému králi připadlo první místo mezi světskými kurfiřty a zůstala mu hodnost říšského arcicířníka. V případě vymření mužských potomků platila pro český trůn ženská posloupnost, zatímco ostatní světská kurfiřtství spadala na Říši jako uprázdněná léna. Iluzorní byl naproti tomu požadavek, aby kurfiřti uměli nejen německy, ale též italsky a česky! Hlavní ustanovení **Zlaté buly** Karlovy prokázala životnost a platila až do konečného zániku Svaté říše římské v roce 1806.

Karlova státnická osobnost, jeho úspěchy, rozhled i vzdělání (dokonale ovládal latinu, němčinu, francouzštinu, češtinu a domluvil se italsky) k němu obracely pozornost evropských politických a kulturních veličin. Známý římský tribun Cola di Rienzo i proslulý básník Francesco Petrarca, oba obdivovatelé antiky, snili o sjednocení územně roztržitého Apeninského poloostrova a vyzvali Karla, aby se z titulu římského panovníka ujal obnovy velikosti starověkého Říma a přesídlil do „věčného města“. Petrarca neustále opakoval a naléhal:

„Ta země, kterou nazýváš svou vlastí (tj. Čechy—pozn. red.), tvou vlastí sice byla, ale už není od té doby, kdy ses stal císařem, rozumíš? Jednu vlast jsi získal narozením a druhou posvátným znovuzrozením. Slyšel jsi, že Alexandr Makedonský, když se stal králem, poručil, aby nebyl nazýván králem

Makedonie, nýbrž králem světa. I když vykonal mnoho příliš smělých činů, nemohu popřít, že byl tento příkaz skutkem velkého ducha. Jednat jako on ti dříve bránila opuštěnost tvého zděděného království; svým odchodem bys byl vyvolal dojem, že je zrazuješ, a kdyby tě bylo stihlo, co je člověku souzeno, bylo by se dostalo do cizích rukou. Této omluvy, at' již důvodné či bezdůvodné, tě nyní, jak vidíš, božská prozřetelnost zbavila, když těbe i Říši obdařila modlitbami vyprošeným synem (tj. Václavem—pozn. red.) tvé císařské choti. Nyní již Čechy mají svého krále. Ty, král Itálie i světa, zbaven obav před odchodem ze světa, se odeber do své vlasti a na svůj trůn, neboť i když podle apoštolských slov tu nemáš trvalé sídlo, pak máš-li na světě nějakou vlast, je Řím tvým skutečným císařským sídlem a pravou vlastí. Což není společnou vlastí všech, hlavou všeho, královnou světa i měst, tak bohatou vznešenými vzory, že pohled na ni snadno roznítí mysl i setře každou rez?"

Karel sice udivoval svět velkorysími projekty, ale vždy uvažoval realisticky. Proto nastíněný záměr odvrhl jako neuskutečnitelnou vizi. Pražský pobyt obou představitelů rodící se italské renesance a humanismu však na české půdě zanechal výrazný otisk. Králův blízký spolupracovník Jan ze Středy přejal určité rysy humanistického programu, především styl písemného vyjadřování.

Velký význam přikládal Karel IV. též okázalému zdůvodňování své moci. Jeho mecenášská činnost směřovala zejména k podpoře takových uměleckých snah, které vyjadřovaly v typicky středověké řeči gest, symbolů a jinotajů myšlenku univerzální moci římského panovníka, vděčícího za své postavení v křesťanstvu rodnému království. Systematické budování pražského panoramatu se zvýznamněnými lokalitami (Pražský hrad, Vyšehrad, Karlov), čnicemi nad souměstím, sloužilo tomuto ideovému záměru stejně jako promyšlená výzdoba chrámů a královských hradů. Velkolepou schránou ostatků svatých, které císař náruživě sbíral, aby se prezentoval jako strážce a šířitel křesťanské víry, se stal hrad Karlštejn, znázorňující svým architektonickým uspořádáním na třech rozdílných výškových úrovních pozemský svět (královský palác), prostor očišťování duše (menší věž s kostelem Panny Marie a kaplí svatě Kateřiny) a předobraz vítězného nebeského království (velká věž s kaplí svatého Kříže). Přes veškeré úsilí však Karel nenašel schopného dějepisce, který by začlenil jeho vládu do světové historie a vylíčil ji jako slavné období lidských dějin. Pozoruhodnější byla jeho snaha seznámit potomky a nástupce s chybami a zkušenostmi vlastního mládí. Karlova autobiografie (vlastní životopis), zvaný *Vita Caroli* (*Život Karlův*), je jak upřímným vyznáním, tak skvělým dokladem panovníkova vzdělání a myšlení.

II/5 Císařovo dědictví

Svůj osobní život podřizoval Karel již od časů dospívání politické koncepci a představě vlastního dějinného poslání. Po smrti své první manželky Blanky z Valois, již miloval od dětských let, se oženil ještě třikrát. Všechny další sňatky (Anna Falcká, Anna Svidnická, Alžběta Pomořanská) byly však silně politicky motivovány a přinesly Karlovi upevnění mezinárodních pozic či přímé územní zisky. I jinak svých cílů dosahoval obratnou diplomacií a vojenským akcím se pokud možno vyhýbal, i když v případě nutnosti dokázal použít zbraně.

Přes univerzalistické chápání svého poslání (přemýšlel snad dokonce i o sjednocení západního a východního křesťanstva) nedokázal schopný Lucemburk překročit vlastní stín a ve shodě se soudobým uvažováním urozených vrstev sledoval hlavně prospěch svého rodu. S odstupem času se jeví Karlovo dynastické zaujetí velkou slabinou jeho politiky. Snaha zajistit synům a bratrovi přesně vymezený podíl na moci podlomila ve svém důsledku Karlovo státnické dílo a přispěla k odstředivým tendencím v zemích Koruny české i k prohlubujícímu se partikularismu (ve smyslu územní a politické roztržiténosti). Zvláště patrný byl tento vývoj v Moravském markrabství, které Karel udělil roku 1349 svému mladšímu bratru Janu Jindřichovi. Tím fakticky vytvořil předpoklad pro svébytný vývoj Moravy jako správního celku s vlastní zemskou vládou. Potomci Jana Jindřicha Jošt a Prokop (třetí syn Jan Soběslav byl předurčen k významné církevní kariéře) prosazovali stále více moravské regionální zájmy a nezávislost na pražském centru.

Dědicem české a římské koruny učinil Karel prvorozeného syna Václava (*1361). Již jako dvouleté dítě ho dal korunovat českým králem a v roce 1376 prosadil jeho volbu římským panovníkem. Druhorozený syn Zikmund (*1368) měl obdržet (a také obdržel) Braniborsko (roku 1415 je získali Hohenzollernové, čímž toto území od Koruny české odpadlo) a třetí syn Jan (*1370) Zhořelecko. Výchozí Václavova pozice tak již byla v samém zárodku citelně oslabena. Karel myslel na vše s předstihem. Proto uzavřel již v první polovině šedesátých let smlouvu s rakouskými Habsburky o jejich nástupnictví na český trůn v případě vymření lucemburské dynastie po meči. Možnost českého zemského sněmu promlouvat do obsazení trůnu tak byla okleštěna na minimum.

V závěru života podnikl Karel IV. spolu se synem Václavem cestu do Francie, kde s králem Karlem V. hovořil o rozdělení sfér vlivu v Evropě a o přesídlení papeže z Avignonu zpět do Říma. V rámci těchto plánů měla Zikmundovi v budoucnu připadnout polská koruna. Poměry se ale vyvinuly jinak a Zikmund zasedl v roce 1387 na uherském trůnu. Také řešení papežské otázky doznalo změny. Urban VI. sice sídlil v Římě, ale francouzští kardinálové zvolili vzdoropapeže, který setrval v Avignonu.

Toto **rozštěpení** (*schisma*) **papežského úřadu** již Karel odstranit nemohl. Zemřel 29. listopadu 1378 na následky zápalu plic.

Nad rakví zemřelého vládcе pronesl pohřební řeč mistr Vojtěch Raňkův z Ježova, učenec evropského formátu. Mrtvého krále označil ve shodě se starověkými i středověkými zvyklostmi (stejně označení dostal už kníže Soběslav I.) za **Otce vlasti** (*Pater patrie*) a do svého projevu vložil i prorockou větu:

„Ji (rozuměj smrti—pozn. red.) sice želeť musí všichni věrní a oplakávati vůbec všichni, nám však z Království českého tím tíže jest ji snášeti, tím trpěji nad ní naříkati, čím více se mezi bouřlivými hrozícím nám válek přiboji a hlomozem bojíme, že loď naše, to jest Čechie, od nepřátel pravděpodobně bude zmítána, zbaveni jsouce tak velikého veslaře a od takového kormidelníka opuštění, věrného utěšitele ztratitve a dosud do přístavu pokoje vánky do plachet našich dujícími, jak jsme doufali, nedovedeni a nedohnáni.“

II/6 Vnitřní a zahraniční politika Václava IV.

Karlův syn **Václav IV.** (vládl v letech 1378—1419) náleží k rozporupným postavám českých dějin. Historikové mu často vyčítají nezáměr o panovnické povinnosti, ba přímo lenivost, zálibu v lovu a magii i alkoholismus, podlamující královu nevyrovnanou psychiku. To vše má opodstatnění pouze částečně. Jistá apatie k výkonu panovnického úřadu zřejmě vyplývala z nadměrných požadavků, které na Václava již v útlém dětství kladl jeho slavný otec. Cholerické sklony a výbuchy hněvu však byly charakteristické pro většinu Lucemburků, včetně Václavova děda Jana a bratra Zikmunda, a lov náležel k tradičním zábavám vládců i aristokracie. Záporné hodnocení královské dráhy Václava IV. obvykle pramení z porovnání s úspěchy Karla IV. Takové a podobné výklady jsou ale nepřesné. Václav totiž zasedl na trůn v krajně nevhodné mezinárodní i vnitropolitické situaci.

V roce 1380 zasáhla české království nebyvale silná **epidemie moru**, který citelně rozrušil rytmus každodenního života a vrhl zemi do těžké ekonomicko-populační deprese. Ve sféře mezinárodních vztahů se ukázala Karlova orientace na Francii jako neúnosné břemeno. Na rozdíl od svého otce musel Václav IV. z titulu římského krále reagovat na vzniklé schisma. Zprvu se otevřeně postavil na stranu římského papeže, ale francouzská diplomacie dělala vše pro to, aby českého panovníka, jeho rádce i členy lucemburské dynastie přesvědčila o závaznosti volby svého avignonského chráněnce. Tlak Francie vykonal částečně své a Václav raději odložil plánovanou jízdu za císařskou korunou do Říma, cestu, k níž se

později již neodhodlal. Tím už v počátcích vlády oslabil svou mezinárodní prestiž. Úspěch francouzských diplomatů zkomplikoval Václavovu pozici i v Čechách.

Mladý pražský arcibiskup **Jan z Jenštejna** se otevřeně přihlásil k římskému papeži a odmítl podporovat neutrální stanovisko svého panovníka. Zahraničně politická linie pražského arcibiskupa a Václava IV. se rozešly, což zákonitě ovlivnilo poměry na české scéně. Účelové spojenectví českého krále s církevní hierarchií, spojenectví budované Karlem IV., vzalo za své. Svým způsobem byla tato změna odrazem celkového vývoje české společnosti. Církev se stala v českých zemích za Karlovy vlády významnou silou, která zasahovala do státní politiky, a průrazný, ambiciózní Jenštejn nastoupený trend dovršil. Politická srážka s panovníkem však pro něho byla osudná. Po deseti letech střetů vyvrcholil svár mezi arcibiskupem a králem roku 1393 nechutnou aférou. Václav IV. dal zatknout Jenštejnova blízkého spolupracovníka, generálního vikáře Jana (Johánka) z Pomuku, který podlehl krutému mučení. Mrtvé tělo církevního hodnostáře shodili biřici z pražského Kamenného mostu do Vltavy. Z oběti politického zápasu učinila katolická církev v pozdějších staletích svěťce **Jana Nepomuckého** (Pomuk je dnešní Nepomuk), který údajně odmítl prozradit žárlivému Václavovi královnino zpovědní tajemství. Jenštejn sám nenalezl zastání ani u papeže, rezignoval na arcibiskupský úřad a zemřel zcela zapomenut v Římě. Vzdělanec a básník, širitel mariánského kultu a přecitlivělý muž, trpící zřejmě epilepsií a zatřesený mučednickými sklony, byl připomínán i po smrti. Na zdech malostranského arcibiskupského paláce dal vymalovat vizi, v níž předjal zkázu římské církve v husitských válkách.

Jenštejnova porážka znamenala tečku za Karlovou koncepcí těsné spolupráce panovníka s církevní hierarchií. Vzrostlé sebevědomí a politické ambice duchovenstva se logicky střetly se zájmy světské moci. Václav IV. přestal církevním představitelům důvěřovat a do funkce pražského arcibiskupa dokázal po smutných zkušenostech s Jenštejnem téměř vždy prosadit své chráněnce. Také podpora, již Karel církvi poskytoval, byla minulostí. Jestliže za Karlovy vlády bylo v Čechách založeno několik desítek klášterů, pak za Václavova panování jejich zakládání téměř ustalo. Tento jev nepochybně odrážel i nastupující hospodářskou krizi, ale zároveň vyovídá i o směru politického dění.

Roztržka mezi panovníkem a preláty narušila politickou stabilitu a povzbudila k aktivitě vyšší šlechty, jež okamžitě využila uvolněného prostoru. Dávná, Karlem IV. dočasně ztlumená touha českého panstva rozhodovat o politice státu a změnit panovníka ve víceméně reprezentativní figuru opět ožila a brzy nabyla povahy organizované kampaně. Vysoká šlechta zahájila zápas, jehož cílem bylo zlomit panovnickovo postavení, pro-

Mistr Třeboňského oltáře, Kristus na hoře Olivetské, kol. 1380

*Krumlovská
madona,
před r. 1400*

sazené kdysi Karlem IV., a získat určující vliv v zemi. Porovnáme-li program českého panstva z konce 14. věku s jeho požadavky vznášenými na počátku téhož století, neshledáme žádný výrazný posun. Vyšší šlechta prostě hájila své tradiční hodnoty a zájmy, oslabené Karlovým pojetím suverénního vládce i společenskopolitickým vzestupem církve a měšťanstva.

V čele panského odboje příznačně stanuli příslušníci nejváženějších rodů, postrádajících za Karla IV. a v prvních letech Václavova panování pravidelný přístup k důležitým úřadům a do královské rady. Byli to páni z Rožmberka, Hradce (Jindřichova), Švihovští z Rýzmburka, Berkové z Dubé, Borsové z Oseka, páni z Michalovic i z Bergova. Ve zvolené taktice obratně využívali rivalitu mezi jednotlivými členy lucemburského rodu a spoléhali zvláště na moravského markraběte Jošta a uherského krále Zikmunda. Po sérii drobných konfliktů vytvořila roku 1394 nespokojená vysoká šlechta **panskou jednotu**, jejíž členové přepadli Václava IV. v Králově Dvoře u Berouna a přednesli mu své požadavky. Poté krále internovali na Pražském hradě a pokusili se vládnout jeho jménem. Teprve vojenský zásah Jana Zhořeleckého přiměl panskou opozici, aby zajatého monarchu propustila. Další kolo zápasu proběhlo v letech 1396–1397, kdy se odbojní šlechtici pokusili omezit panovníkovu moc a dokonce na Karlštejně nemilosrdně zavraždili čtyři členy královské rady. Boj mezi králem a panstvem vyvrcholil v letech 1402–1403, kdy byl Václav se souhlasem Zikmunda Lucemburského znovu zajat, dopraven do Vídně a zde celý rok držen pod dozorem habsburských vévodů. Po dramatickém návratu do Čech musel král souhlasit s rozšířením politických pozic a práv vyšší šlechty i s jejím přístupem do nejdůležitějších funkcí.

Poněvadž se Václav dostal do otevřeného konfliktu s církevní hierarchií, hledal oporu a spojence v řadách nižší šlechty a měšťanstva, čímž vlastně jen přiléval olej do ohně. Církevní představitelé i panstvo hleděli na příslušníky nižší šlechty a měšťany prezíravě a s jejich jmenováním do vysokých úřadů a královské rady se nehodlali smířit. Králi si proto nejednou stěžovali, opírajíce se o demagogické a leckdy i nepravdivé argumenty:

„Výsost ciesařstvie, proč ste nenásledovali nejnepřemoženějšího otce Vašeho Karla slápějí, kterýž země své šlechtice, cizozemce i hosti znamenité a chvály hodné, vším srdcem miloval jest, s kterýmižto krajiny a země obdržel jest, ale hluku měšťan a řemeslníkuov k Výsosti rady nevolal jest. Nebo páním země a šlechticóm království poručil jest úřady, zřetelnou múdrostí jich řiedě zpravování, každého zpôsobil býti v svém řádu, všecky věci řiedě s radú pánuov; říši a království českému na však den čest rostla rozmnožení a vítězství,

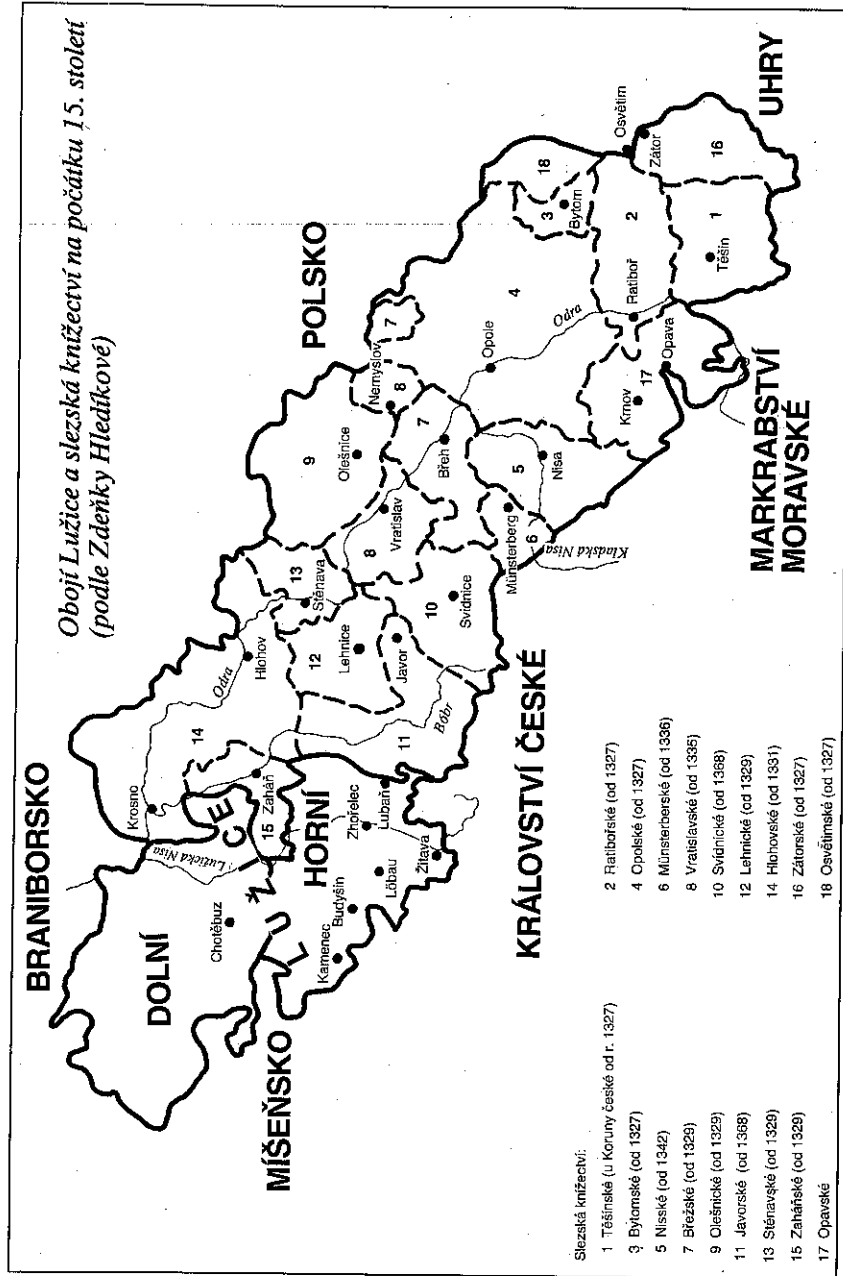
neb přejasné paměti otec Váš najnepřemoženější rozumných panských požíval rad, kteřížto po smrti jeho skrze novotné pány od Výsosti rady jsú odlúčeni.“

Přesto však Václav svým oblíbencům (zvaným též *milci*) důvěřoval. Ne vždy oprávněně. Mezi jeho rádce pronikli i bezohlední kariéristé, ochotní králi kývat a lichořit, ale zároveň sledující výhradně osobní prospěch. Mezi nejznámější z nich náležel Zikmund Huler, který úřad podkomořího zneužil k rozsáhlým defraudacím a skončil na popravišti. I po roce 1403, kdy musel panské jednotě ustoupit, se Václav rád pohyboval v okruhu lidí, jimž důvěřoval a s kterými sdílel společné zájmy.

Prudké politické zápasy v jádru zemí Koruny české oslabily velmocenské postavení českého soustátí i jeho panovníka. Zjevné to bylo především ve vztahu k německým oblastem Svaté říše římské. Není pravda, že se Václav říšským záležitostem nevěnoval. V prvním období vlády do Říše poměrně často jezdil a po vzoru svého otce delší čas pobýval v Norimberku. Komplikující se situace v Čechách však obrátila jeho pozornost k domácímu dění, které jej unavovalo natolik, že říšskou problematiku pustil téměř ze zřetele. Duchovní kurfiřti, nesouhlasící s Václavovou politikou vůči vysokému kléru, rychle vycítili královu slabost a rozhodli se jednat. Václav tušil hrozící nebezpečí a snažil se mu čelit obnovením spjeneckých svazků s Francií a vyřešením schismatu. V létě 1400 však duchovní kurfiřti v dorozumění s rýnským falckrabětem Ruprechtem (z rodu Wittelsbachů) prohlásili Václava za sesazeného z římského trůnu a na jeho místo zvolili právě Ruprechta Falckého. Lucemburská dynastie utrpěla v Říši těžkou porážku. Příčinila se o ni i bohatá říšská města, očekávající od Ruprechta ochranu svých finančních zájmů. Poněvadž Zikmund neudržel ani Braniborsko, zdálo se, že Karlovo dědictví vezme za své.

Václavův neúspěch v Říši oslabil též pozice Prahy jako významného politického a kulturního střediska. Ve stycích mezi německými oblastmi Říše, žárlivě sledujícími vzestup Čech za vlády Karla IV. a vítajícími opětovný přesun mocenského těžiště na západ, a českým královstvím nastalo ochlazení. Nic podstatného na tom nezměnily ani další události. Po smrti Ruprechta Falckého zasedli na římský trůn znovu Lucemburkové. Tentokrát tři! V letech 1410–1411 užívali titulu římského krále Václav IV., uznáný církevním koncilem v Pise, moravský markrabí Jošt, jenž však už roku 1411 zemřel, a Zikmund. Tento obratný diplomat, dědic politického talentu Karla IV., se nakonec stal uznávaným vládcem Říše.

Zostřující se napětí v českomoravském prostoru a konflikty mezi panovníkem a vysokou šlechtou i neskrývané politické aspirace nižší šlechty a měšťanstva nepatřily na přelomu 14. a 15. století výhradně ke zvláštnostem českého soustátí. Ke stejným či obdobným zápasům docházelo tehdy ve Francii, Anglii i v sousedních Uhrách, kde se v zajetí nespokojen-

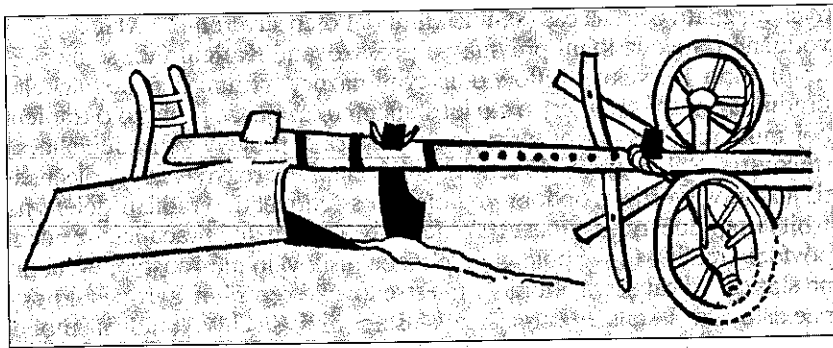
ných magnátů ocitl na čas i sám Zikmund. Pojetí suverénního vládcce, zdůvodněné francouzskými právníky a prosazované Karlem IV., se na rozhraní 14. a 15. věku střetlo s odlišnými názory na funkci panovnického úřadu. Srovnání s poměry o sto let staršími ukazuje, že již nešlo o tradiční boj monarchy s vysokou aristokracií, nýbrž o projevy vyhraňujícího se stavovství. Byl to přímý důsledek vzniku členité a rozvrstvené společnosti, jak se vytvořila v období vrcholného středověku. Tradiční dělení na trojí lid, tj. duchovenstvo, světské feudály a manuálně pracující, už neodpovídalo realitě. O své politické uplatnění usilovalo měšťanstvo, významná složka obyvatelstva, která v raně středověké centrální Evropě fakticky neexistovala, i stále početnější příslušníci nižší šlechty. Tradiční model společenského uspořádání se hroutil a znepokojení lidé hledali ztracený řád a jistoty. Pokračující diferenciaci společnosti si vyžadovala změny i v politické struktuře. Nastával dlouhý a bolestný proces, který lze sledovat ve všech tehdejších vyspělých státech Evropy.

Proto by bylo chybné svalovat všechnu vinu na krizi, jež české země koncem 14. století postihla, na hlavu Václava IV. Se složitou situací by se nedokázal vyrovnat ani mnohem schopnější panovník, který by se svému poslání plně věnoval. Václavova osobnost poutala pozornost hlavně z toho důvodu, že v přerozdělení politické moci a ve změněné úloze panovníka spatřovala velká část obyvatel českého soustátí možné východisko z bludiště prohlubujících se problémů. Hledání vhodnějšího politického uspořádání probíhalo ovšem pomalu a trvalo dlouhá desetiletí, poněvadž představy jednotlivých společenských vrstev a skupin se mezi sebou srážely, aniž se některým z nich podařilo plně prosadit svá řešení. Ostatně krize, již české země na prahu 15. století prodělávaly, se neoděhrávala pouze v politické rovině.

III. HOSPODÁŘSKÝ A SOCIÁLNÍ VÝVOJ

III/1 Příčiny ekonomické prosperity za vlády Karla IV.

Prudký vzestup českého státu mezi evropské politické a kulturní velmoci 14. století nelze objasnit bez příznivého ekonomického a sociálního vývoje, jehož kořeny tkvěly do značné míry už v předcházejícím období, za vlády posledních Přemyslovců. Dílčí negativní výkyvy (neúrodná období a hladomory v letech 1280–1282 a 1315–1317) v zásadě nezvrátily dlouhodobé úspěšné trendy, podmíněné rozsáhlou kolonizační činností. Rozšířila se plocha obdělávaných polností, zajišťujících relativní dostatek obilí, zlepšila se úroveň chovu zemědělských zvířat a městská řemesla produkovala potřebné výrobky pro místní trhy. Již mezinárodně politické úspěchy přemyslovské dynastie ve druhé polovině 13. a na počátku 14.

Těžký středověký pluh s odvalovou deskou, výřez z miniatury ve spisu Petra de Crescentis „Ruralium commodorum libri decem“ (přelom 14. a 15. stol.)

století se odůvodněně vysvětlují nejen osobními schopnostmi jednotlivých panovníků a kolonizací, ale také mocí drahých kovů, zvláště stříbra, těženého na Jihlavsku a Kutnohorsku. Ražba **pražského (českého) groše** vedla k vytvoření pevné měny, uznávané alespoň ve středoevropském měřítku, a k všeobecnému rozšíření peněžních vztahů. Intenzivní těžba stříbra pokračovala i za vlády Jana Lucemburského a Karla IV. Méně významnou roli měly zlaté doly v Jílovém u Prahy i v jiných lokalitách, jež ovšem ani v náznaku nemohly konkurovat uherským nalezištím.

Ještě jedním podstatným rysem navazovala česká ekonomika doby Karla IV. na předchozí vývoj, který dokázala zúročit. Velká vlna kolonizace končila teprve roku 1348 založením Nového Města pražského a své plné plody vydala až s určitým odstupem. Toto konstatování se týká i nově založených měst, jejichž rozvoj po období počátečního rozmachu nabral rychlejší tempo ve druhé třetině 14. století. Byl to zároveň důkaz, že se rozsáhlá městská síť i obecný přechod k peněžní směně staly pevnou součástí hospodářství českých zemí.

Prosperita českého státu však v mnoha ohledech závisela na souhrě příznivých náhod a okolností. Jedna z nich byla nad jiné závažná. Českému království se obloukem vyhnula rozsáhlá epidemie (pandemie) moru. Černá smrt, jak se chorobě obrazně říká, se do Evropy po dlouhém čase vrátila v letech 1347–1352 a kosila její obyvatele v masovém měřítku. Pravý mor (slovem *mor* se ve středověku běžně označovaly všechny epidemie smrtelných onemocnění) byl původně chorobou zvířat (zoonózou), jež se v jistých podmínkách přenáší i na člověka. Hlavními nositeli moru byli a jsou hlodavci: svišti, veverky, morčata a krysy, milující vy-

schlé dřevo, ve středověkém období nejobvyklejší stavební materiál. Právě **blecha krysí** je hlavním přenašečem nemoci, i když stejně zdatně si může počínat blecha cizopasíci výlučně na lidech. Mor je znám ve dvou formách. Při **dýmějové** (infekce se do těla dostává poraněním pokožky a typickým příznakem bývají zduřelé a zčernalé uzliny) mělo naději na přežití 20–40 % nakažených. U **plicní** formy, šířené prostřednictvím kapének, činí úmrtnost 99,9 %! Plicní mor je tak nejsmrtelnější chorobou vůbec (a zařadil se i do Guinnessovy knihy rekordů). Zdá se, že do Evropy přivlekly mor krysy na janovských lodích, přivážejících obilí z Krymského poloostrova.

Většinu evropského kontinentu čekalo šest hrůzných let. Po vodních i suchozemských cestách směřovala infekce do střední Evropy. Nejdříve zasáhla jihoevropské a západoevropské oblasti a poté německé oblasti, rakouské země, Uhry, Pobaltí i moskevské knížectví. Ztráty na obyvatelstvu se podle intenzity pandemie pohybovaly mezi 25–60 %! Lidé stáli proti nenadálé pohromě zcela bezbranní, neboť postrádali sebemenší imunitu. Nejhůře na tom byli obyvatelé měst, stísnění na poměrně malých a hygienicky naprosto nevyhovujících prostorách. Černá smrt zůstala v Evropě trvalým hostem až do 18. století, kdy opakující se vlny epidemií, byť žádná už nedosáhla síly původního nárazu, vyhasly.

České království leželo mimo hlavní obchodní komunikace, po nichž se epidemie šířila, což se v dané chvíli ukázalo jako výhoda. Na přístupnější Moravu i na slezská území mor sice pronikl, ale pro další vývoj byly rozhodující poměry v jádru českého soustátí. Zatímco ekonomicky i kulturně vyspělé jihoevropské a západoevropské oblasti se ocitly v důsledku populačních ztrát v hluboké krizi, české země jako celek prožívaly období prosperity a rychle doháněly zpoždění, jež je od rozvinutějších regionů dělilo. Přiblížení se západní Evropě bylo patrné zejména v politické a kulturní sféře. Hospodářský vývoj Království českého byl však složitější a ekonomická konjunktura netrvala (a ani nemohla trvat) delší období. Výrazně sevřená geografická poloha zachránila český stát na čas od moru, ale zároveň mu vykazovala podřadné místo na obchodní mapě Evropy.

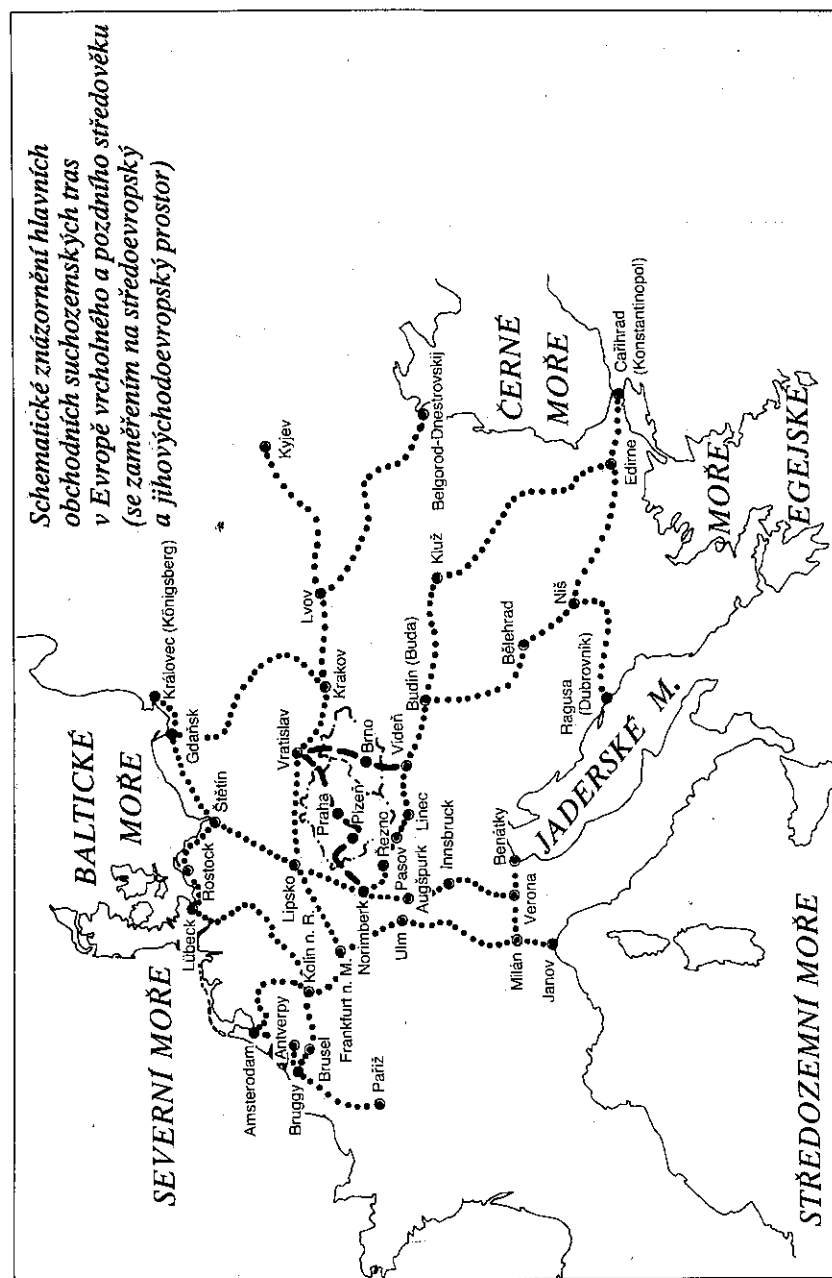
III/2 Zahraniční a vnitřní obchod

České kotlině se po celý středověk vyhýbaly důležité kupecké komunikace, které vedly buď severně (Lipsko-Vratislav-Krakov a dále na východ) nebo, jako podunajská trasa (Norimberk-Řezno-Pasov-Linec-Vídeň-Pešť), jihozápadně a jižně od pohraničních hor. Jak je patrné, významnějším obchodním střediskem v zemích Koruny české byla pouze Vratislav. I proslulá Zlatá stezka, vedoucí přes Šumavu a Prachatice dále do vnitrozemí, byla vlastně pouhou odbočkou podunajské tepny. A jelikož české

země postrádaly i přístup k moři, nemohly neblahou obchodní odloučenost prorazit. Veškerá opatření českých panovníků k nápravě nepříznivé situace nevedla k žádoucím výsledkům. Neúspěchem skončila expanze Přemysla Otakara II. k Jadranu a ani vynikající politik Karel IV. nedosáhl kýženého obrátu. Karel viděl schůdné řešení v odklonu některé z tras dálkového obchodu přes české území. Snaha získat hrad Donaustauf, který nedaleko Řezna kontroloval podunajskou komunikaci, přišla nakonec vničeč. Nepříliš zdařile vyzněl projekt na systematické budování českého lenního teritoria v Horní Falci a okolí, takzvaných Nových Čech. Tato léna měla napojit Čechy jednak na jihoněmecká kupecká centra (Norimberk, Augsburg) a současně otevřít cestu do Flander. Ani Václav IV. na daném stavu nic nezměnil. Jím zavedené právo nuceného skladu zboží na Starém Městě pražském k oživení zahraničního obchodu nepřispělo a nezbudilo větší ohlas. A tak nejdůležitější kupeckou trasou v českých zemích byla cesta spojující přes Moravu Vídeň s Vratislaví.

Odloučenost českého prostoru od hlavních komunikací mezinárodního obchodu měla i sociální a kulturní důsledky. V českých a moravských městech se vytvořila poměrně málo početná vrstva opravdu bohatého měšťanstva, patriciátu. Ekonomické i společenské postavení patricijské vrstvy tkvělo svými kořeny v rozsáhlé obchodní a finanční činnosti, pro niž v Čechách a na Moravě existovaly jen omezené předpoklady. O skutečném patriciátu se dá hovořit pouze na Starém Městě pražském, v Chebu (to byla ovšem říšská zástava), částečně v Plzni, dále v stříbrnosné oblasti Kutné Hory a Kolína a konečně v moravských městech Brně, Olomouci a Jihlavě. Patricijské skupiny v českých a moravských městech byly od počátku jazykově německé a udržovaly styky s příbuznými a známými v německých regionech Říše. Teprve po roce 1350 se mezi ně podařilo občas proniknout i měšťanům národnostně českého původu.

Ve vědomí obyvatel českých zemí se v důsledku omezených obchodních styků poměrně dlouho udržovalo středověké chápání prostoru i středověký přístup k realitě. Jihoevropské a západoevropské oblasti měly v této rovině značný předstih. Ani Praha Karla IV. se nemohla měřit v kupeckém ruchu s Benátkami, Janovem či Norimberkem. Zvláště italsí obchodníci se dostávali do vzdálených asijských oblastí a významně rozšiřovali znalosti o dalekých krajích. V porovnání s tím přezívala v Čechách obava z dalekého cestování, které stále ještě bylo činností, obsahující dávku nebezpečí. Strach z neznáma se v mysli většiny tehdejších lidí proplétal s pevnou lokální zakotveností i s nechutí k novinkám. Vše nové a nezvyklé (včetně módních trendů v odívání) budilo podezření, ba přímo odpor. Člověk obvykle považoval za hodnotu jevy staré, prověřené a posvěcené tradicí. Jejich přítomnost byla zárukou řádu a stability, po níž většina společnosti vědomě i podvědomě toužila.

Geograficko-politický horizont značné části obyvatel českých zemí nepřesahoval příliš souřadnice, v nichž se každodenně pohybovali. Tento prostor se v podstatě kryl s okruhem místního trhu. Pouze podnikavější obchodníci, politicky aktivní šlechtici a intelektuální špičky registrovali novinky o pozoruhodných událostech ve světě. Venkované i mnozí lidé ve městech neměli motiv, proč se o ně zajímat. Zprávy o vzdálenějším dění k nim pronikaly kuse, nesoustavně a nahodile, nejčastěji prostřednictvím kazatelny, panovnických a vrchnostenských příkazů a vyhlášek, vandrovníků a neusedlých jedinců. Lepší informovanost o událostech v sousedních zemích bývala, pomineme-li Prahu, v příslušných pohraničních oblastech, kde se vytvářely hospodářské regiony bez ohledu na státoprávní uspořádání (jižní Čechy – Horní Rakousy, jižní Morava – Dolní Rakousy, západní Čechy – Horní Falc, Podkrušnohoří – Sasko atd.).

Dominující postavení místních trhů, soustředěných kolem královských měst, předurčovalo charakter dovozu a vývozu. Do českých zemí se kromě běžného kramářského zboží (jižní ovoce, sušené ryby, víno, sůl, koření) dovážely luxusní produkty pro potřeby panovnického dvora, vysoké šlechty, prelátů a bohatého měšťanstva. Jelikož se české řemeslnické výrobky, určené pro domácí spotřebitele, nemohly svou kvalitou prosadit na zahraničních trzích, platily Čechy za dovoz surovinami, pražskými groši nebo přímo kusovým stříbrem. Zásob tohoto kovu byl v zemi stále ještě relativní dostatek. Takový způsob obchodování ovšem nepodněcoval domácí řemeslnickou produkci k dosažení vyšší kvality. Právě naopak, vedl k její stagnaci.

Nepříznivé trendy se v české ekonomice prosadily v závěrečných desetiletích 14. věku. Soustavné spoléhání na stříbro jako hlavní ekvivalent obchodní směny přece jen způsobilo pokles výnosu kutnohorských dolů (z 15 000 kg stříbra ročně na méně než 10 000 kg) a rapidní zhoršení kvality pražského groše, který v roce 1407 výrazně devalvoval. Někdejší symbol hospodářské prosperity Království českého se stal mincí s omezenou ražbou a jeho kurs vůči dukátu se nadále snižoval. Potíže v peněžní sféře byly přímo spjaty s politickým vývojem (sesazení Václava IV. z říšského trůnu, ztráta mezinárodní prestiže Prahy, boje mezi členy lucemburské dynastie, četné drobné války, podstatně zhoršená bezpečnostní situace) i celkové nestability ve středoevropském prostoru. Tendence k regionální uzavřenosti, narušení tradičních hospodářských vazeb i ražbu drobné, vesměs nekvalitní a teritoriálně omezené mince lze kolem roku 1400 doložit v německých oblastech Říše i v dalších zemích. To vše mělo hlubší příčiny a širší souvislosti.

III/3 Společenská krize na přelomu 14. a 15. století

Čas vlády Karla IV. nebyl pouze obdobím lesku a jasu. Ani za panování velkého císaře se českým zemím nevyhnuly přírodní kalamity a epidemie, běžné ostatně po celý středověk. Bylo jich však méně než jindy. S podstatně horší situací se musel brzy po nastoupení na trůn vyrovnávat Václav IV. Vedle složitých mezinárodně politických otázek stanul tváří v tvář všeprostopupující celospolečenské krizi, k níž dala první podnět rozsáhlá **morová epidemie v roce 1380**. Mor pronikl do Čech ve větším měřítku už v letech 1357–1362 a 1370, ale jeho rány se zřejmě ještě podařilo zacelit. Ne tak po roce 1380.

„Černá smrt“, která se do té doby Království českému v podstatě vyhýbala, udeřila tentokrát s plnou silou. Morová rána způsobila prudký úbytek obyvatelstva (odhadly hovoří o 10–15 %) a poznamenala všechny oblasti života. Snad nejcitelněji ovlivnila situaci na vesnici, a tudíž i v zemědělství. Poddaní rolníci tvořili se svými rodinami přibližně 85 % obyvatel českých zemí a jejich činnost byla, přes rozvoj měst, nadále nosným pilířem tehdejší ekonomiky. Mor v některých regionech vesničany zřejmě „zdecimoval“, což se zákonitě promítlo do hospodářských poměrů. V úrodných nížinných krajích se ztráty podařilo částečně zacelit, neboť o výnosnou půdu byl vždy zájem. Přecházeli na ni rolníci z nevhodně položených oblastí (blata, rozsáhlé lesní komplexy, vysočiny). Vyliďnění neprávě úrodných krajů vedlo k pustnutí některých panství, k zániku vsí či k jejich proměně v samoty, pozvolna mizející z povrchu země.

V neradostném postavení se ocitly též feudální vrchnosti. Pokles počtu poddaných s sebou zákonitě nesl ztenčení peněžních příjmů, a tím i zhoršení životní úrovně. Vrchnosti hledaly proto cestu, jak se s následky moru vyrovnat. Prozíravější z nich se snažily situaci poddaných ulehčit, a tím si je na panství udržet. Kupříkladu pražský arcibiskup Jan z Jenštejna rušil na statcích své arcidiecéze odúmrtní poplatky (daň, již po hospodářově smrti platili za převzetí poddanského gruntu nepřímí a někdy i přímí dědicové), zdůvodňuje své rozhodnutí nejen křesťanskou morálkou, ale i poukazem na morovou ránu. Jiní feudálové volili ovšem opačný směr a chybějící příjmy nahrazovali mimoekonomickým násilím.

„Černá smrt“ a pokles reálné hodnoty mince byly zřejmě jednou z příčin kriminální činnosti lapkovských skupin, které začínají v českých zemích ve velké míře organizovaně působit právě na sklonku 14. století. **Lapkovská „bratrstva“** se specializovala na přepady kupeckých povozů, na únosy spojené s vymáháním výkupného, na krádeže nejrůznějšího zboží (sukno, koření, víno, sůl, peníze a ovšem i zbraně) i na kořistné výpravy za hranice, především do Rakous. Vysvětlovat lapkovství jako projev bezvýhodné situace zoufalých jedinců nebo jako vzdor chudnoucí

nižší šlechty vůči bezohledným magnátům by bylo naprostým omylem. Na rozhraní 14. a 15. století se, až na výjimky, nesetkáváme s případy zbojnictví, motivovaného sociálně kritickým smýšlením. Jednotlivé, obvykle dobře organizované tlupy působily totiž ve službách mocných šlechticů a málokdy se protloukaly na vlastní pěst. Mezi feudály, kteří vydělávali na organizovaném zločinu, patřili i příslušníci předních panských rodů (v Čechách Valdštejnové, Boršové z Oseka, Švamberkové, na Moravě páni z Kunštátu, Bítovští z Lichtenburka a dokonce i pozdější zemský hejtmán Vilém z Pernštejna). Za těchto okolností byl boj centrální moci proti lapkovství odsouzen k neúspěchu, ačkoli král Václav několikrát proti tíživému nešvaru zasáhl (likvidace tlupy Jana Zúla z Ostředka, působícího v Posázaví, i dalších skupin). Rozsáhlá aktivita lapkovských družin se příznačně soustřeďovala do oblastí zvláště postižených hospodářskou depresí. Takřka klasickým dějištěm intenzivního působení lapkovských skupin bylo česko-moravsko-rakouské pomezí a vlastně celá Českomoravská vysočina spolu s nejnižnější částí Čech. O mnoho lépe nevyhlížely poměry ani v Železných horách, Podkrkonoší, Českém lese či v Středočeské pahorkatině.

I když rozbujelý a organizovaný zločin, zaměřený na olupování obchodníků, nebyl zdaleka česko-moravskou zvláštností, přece jen získaly české země na prahu 15. století pověst oblasti, do níž není radno cestovat. Obchodní styky s cizinou se tak ještě více podvázaly. Stav se spíše horšil, než zlepšil a právo zůstávalo na papíře. V poměrech stupňující se anarchie brali jednotlivci i různé společenské skupiny výkon spravedlnosti do svých rukou. Nejrozhodněji tak činila vyšší šlechta, jež našla cestu k obraně svých statků i zájmů. Udělovala hospodářské i jiné výsady nižším šlechticům, kteří pak za to v případě nutnosti hájili se zbraní v ruce pozice svých mocných patronů. Šlo vlastně o varianty středověkého vazalského systému. Nižšímu šlechtici, stojícímu ve služebném poměru k vlivnému feudálovi, se obvykle říkalo *panoše* (latinsky *cliens*). Jejich počet prudce vzrostl na počátku 15. věku a zejména pak v průběhu husitské revoluce. K obdobné službě využívaly některé vrchnosti, včetně církevních, též vlastní poddané (tzv. nápravnický systém). Pokud feudál disponoval početnou a dobře vyzbrojenou družinou, řádově o několika desítkách mužů, nebo si najal do žoldu lapkovskou skupinu, dovolával se práva často jen formálně. Svému protivníkovi či odpůrci vyhlášoval nepřátelství formou písemné *opovědi* (též *odpovědi*) a škodil mu, seč mohl. Řešení sporů odpovědí se rychle rozšířilo a stalo se součástí české a moravské každodennosti až hluboko do 16. století. Zemské právo sice odpověď pod přísnými tresty zakazovalo, ale marně.

Lapkovské tlupy i ozbrojené družiny mocných feudálů se postupně zapojovaly do politických zápasů probíhajících mezi členy lucemburské dy-

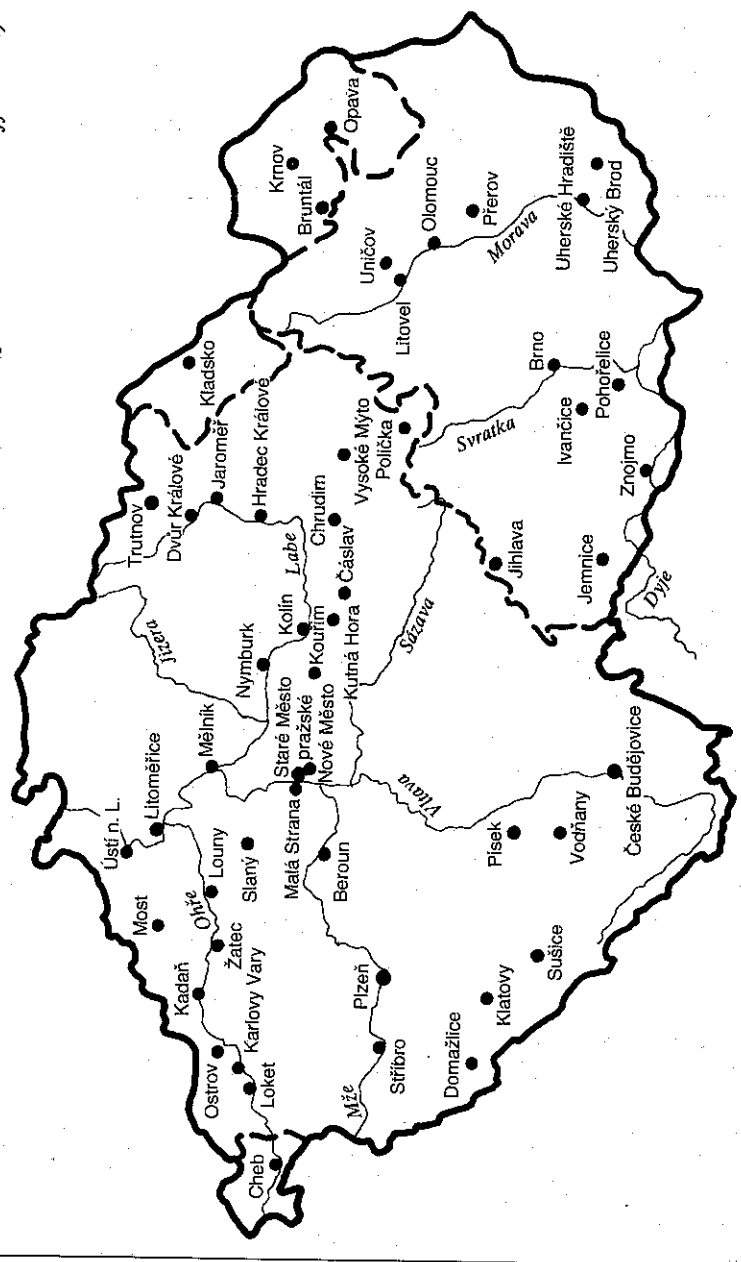
nastie na přelomu 14. a 15. století. I po utišení hlavních rozporů po roce 1403 zůstávalo v českých zemích velké množství lidí, jimž služba ve zbraní poskytovala obživu. Pozvolna se tak vytvářela základna pro budoucí profesionalizované vojenské oddíly husitů a jejich českých i moravských katolických protivníků. Tak získávali důležité válečnické zkušenosti pozdější slavní hejtmáné Jan Žižka z Trocnova, Jan Roháč z Dubé i další. Někteří z nich uplatnili svůj vojenský um také v krvavých zápasech mezi řádem Německých rytířů a Polskem (známý je podíl českých vojáků, vedených bývalým lapkovským vůdcem Janem Sokolem z Lamberka, na polském vítězství v **bitvě u Grunwaldu** roku 1410).

Značné potíže silně zasáhly také církevní instituce. Mnohé kláštery chudly a musely rozprodávat svůj majetek, na staveništích chrámů a kostelů se zpomalila práce. Přesto bylo bohatství církve v českých zemích nesmírné a provokovalo světské feudály ke kořistnickým útokům na statky duchovenstva. Tyto akce byly jak projevem rozvratu právního vědomí, tak ozvěnou nesmlouvavých zásahů Václava IV. proti Janovi z Jenštejna a jeho rádcům. Současně odrážely i sílicí dobové mínění, že bohatá církev nemůže dobře plnit své duchovní poslání.

Morová epidemie zřejmě přispěla i ke změně národnostní skladby městského obyvatelstva v českém království. Krajně nevyhovující hygienické poměry ve městech umocnily tragický průběh „černé smrti“. Převážně německé etnikum ve velkých městech utrpělo značné ztráty, které bylo třeba urychleně vyrovnat. Jinak nemohla města plnit svou základní ekonomickou funkci, bez níž by se hospodářství českého státu zhroutilo. Místa mrtvých brzy zaujalo české etnikum, přicházející z vesnic či málo významných městeček. Tato migrace (přemísťování) obyvatel přispěla sice k vyliďňování některých oblastí, na druhé straně však rozhodla o počestění velkých měst ještě před husitskou revolucí. Do horních vrstev měšťanské společnosti, tvořené od kolonizace takřka výhradně Němci, pronikl český živel. Ve větších městech na Moravě, ve Slezsku i v obojí Lužici si ovšem udrželo převahu německé etnikum.

Německý patriciát si však i nadále v řadě českých měst podržel rozhodující slovo v městských radách, ale cítil ohrožení svých pozic. Národnostní napětí a konflikty proto byly v tehdejší českém městském prostředí častějším jevem než spory mezi cechovními řemeslníky a patricijí, jak je v té době známe z celé západokřesťanské Evropy (severní Itálie, svobodná říšská města). Politické důsledky na sebe nedaly čekat. Zvláště patrné byly v nejdůležitější části pražského souměstí, na Starém Městě. Mor zřejmě dovršil ústup národnostně německého patriciátu z politického výsluní a urychlil počestťování Starého Města. Na konci 14. století tu již měl český živel převahu a požadoval, aby „praví“ Češi obdrželi prvořadé postavení i v nejvýznamnějším městě království. Politické střetnutí mezi

Královská města v českém království, moravském markrabství a v Opavsku kolem roku 1400 (podle Františka Hoffmanna)

Čechy a Němci vzplálo v prostoru sevřeném staroměstskými hradbami v letech 1408–1413, kdy se národnostní soupeření prolulo s otázkou církevní reformy. Ale ani definitivní vítězství českého etnika na Starém Městě pražském neodstranilo příslovečnou rovnost mezi Staroměstskými a Novým Městem, kde mělo české obyvatelstvo vždy převahu. Do určité míry přispěl ke vzniku rivality, táhnoucí se po několik století, sám Karel IV., když udělil Novému Městu stejný právní statut, jaký mělo Staré Město. Představitelé staroměstské obce chápali panovníkův krok jako újmu svému dosavadnímu postavení. Soupeření obou měst neustalo ani v husitském období, kdy se obě městské obce přiklonily ke kalichu. Jejich spory dostaly pouze poněkud jinou podobu.

IV. PŘEDHUSITSKÁ KULTURA

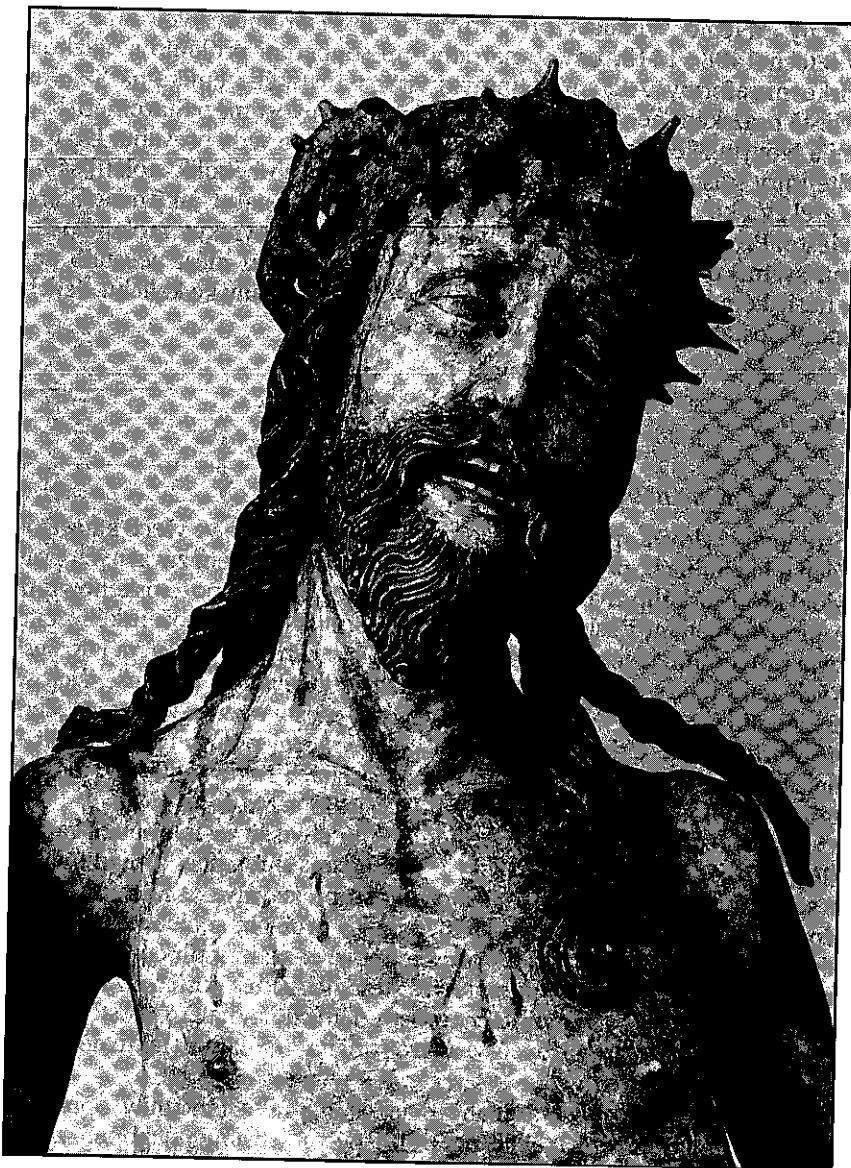
IV/1 Změna náboženského cítění

Středověký člověk spatřoval v morové ráně, stejně jako ve všech katastrofách a kalamitách, projev božího hněvu, trest za opuštění závazných pravidel křesťanského života, předzvěst blížícího se konce pozemského světa a předznamenání Posledního soudu. Vzvednutá vlna náboženského citu byla průvodním jevem morové pandemie v letech 1347–1352 a i do českých zemí tehdy zavítaly zástupy mrškačů (flagelantů), pokoušejících se trýzněním vlastního těla sejmut hříchy křesťanstva a zastavit lavinu „černé smrti“. Také církev organizovala k odvrácení pohromy různé akce, nejčastěji procesy. Nejinak tomu bylo v Čechách roku 1380 i při dalších morových úderech v letech 1390, 1403–1406 a 1414–1415.

Hrůzy „černé smrti“ přiměly mnoho lidí, aby se začali hlouběji zamýšlet nad principy křesťanské víry a snažili se s nimi žít v souladu. Péče o spásu duše a respektování božího zákona přestávaly být záležitostí svědomí jednotlivce a začaly být chápány jako problém společenský. Městské obyvatelstvo reagovalo na otravné morové zážitky silněji než lidé na venkově nejen proto, že epidemií více strádalo. Zkušenosti totiž dokládají, že se v početných komunitách, soustředěných na malém prostoru, sice rychle šíří panika, ale zároveň se snáze rodí i odhodlání kolektivně nalézt východisko z utrpení.

Zhoršující se poměry a snahy o jejich nápravu umocnily opravdovost náboženského citu (religiozity) a přispěly k lepšímu pochopení zásad božího zákona, zprostředkovaného křesťanstvím v Bibli. Teprve na sklonku 14. století tak vstoupil dlouhodobý proces christianizace (pokřesťanštění) českého prostředí do závěrečné fáze. Přemítání o pravidlech křesťanského života i jeho smyslu přestalo být doménou duchovenstva

Mistr Týnské kalvárie, Kristus bolestný z Novoměstské radnice, detail

a zasahovalo stále širší okruh lidí. I mnozí šlechtici, měšťané a příslušníci dalších vrstev obyvatelstva už vnímali křesťanství nikoli jako soubor znaků (gest), s nimiž se vnějšíkově ztotožňovali, nýbrž jako osobní potřebu, jako oporu pro orientaci ve světě. Dokládá to i stoupající počet kaplí na hradech i v měšťanských domech stejně jako obliba přenosných oltářů. Důraz na vnitřní, opravdovou zbožnost, lze po morové ráně sledovat v celé tehdejší Evropě. V Čechách však byl silnější než jinde. Spolu s opožděnou epidemií „černé smrti“ k tomu zřejmě přispěl i překotný rozvoj církevních institucí za vlády Karla IV. a šířící se vzdělanost, umožňující četbu Bible v latině i v národním jazyce. Kolem roku 1360 vznikl za panovníkovy podpory první kompletní překlad Písma do staré češtiny a další dvě redakce se objevily ještě do počátku, resp. v průběhu husitské revoluce.

Prohlubující se proces christianizace se nakonec obrátil proti mocenským zájmům samotné církve. Lidé totiž hledali důvod, pro který Bůh seslal na kvetoucí české království trest v podobě „černé smrti“ i dalších ran, tj. příznaků společenské krize. V úvahách znepokojených kněží i zbožných obyvatel se pozvolna rýsoval hlavní viník. Byla jí bohatá církev, která se zpronevěřila svému hlavnímu poslání, přestala pečovat o spásu duší věřících, začala si libovat v přepychu i rozmařilosti a ocitla se tak ve spárech zla, Antikrista. Nádherné kostelní a klášterní stavby, plné krásných oltářů, soch, obrazů i relikviářů (schrán na ostatky), se stávaly dokladem zjevné pýchy a vnější okázalosti, neslučitelné s podstatou křesťanství. Ideálům božího zákona neodpovídalo ani chování řady kněží, kterým jejich úřad sloužil jako zdroj příjmů a nikoli jako výzva k následování Krista a apoštolů. Také život mnichů, o jejichž soukromí se vyprávěly pravdivé i smyšlené příběhy (mimo jiné později využívané i v renesanci a osvícenské epoše), budil pohoršení. Vizitace (přímá kontrola) pražského arcibiskupství, provedená v letech 1379–1380, pak odhalila povážlivé poměry uvnitř farního kléru.

Původně dobrý záměr Karla IV. se zvrátil v opak. Panovník zřizoval a podporoval církevní instituce proto, že se chtěl ukázat jako správný křesťanský vládce, ale i proto, aby existenčně zabezpečil velké množství vzdělanců. Jejich rychle stoupající počet si vyžadovala náročná správa Říše i zemí Koruny české. Stát je uživit nemohl, takže církevní zaopatření bylo v dané situaci jediným řešením. Právníci, úředníci královských kanceláří i spisovatelé a překladatelé se však převážně více věnovali činnosti, která je zajímala, než kněžskému poslání. K výkonu kněžských povinností si najímali náhradníky (*střídáčky*) z řad nezajištěného duchovenstva. Touto praxí prestiž římské církve trpěla stejně jako kupčením s výnosnými církevními funkcemi. Kritiku vyvolávaly též nadměrné finanční požadavky papežské kurie (ať již sídlila v Avignonu nebo v Římě), zatěžující české země neúnosným břemenem různých platů.

Karel IV. si stinné stránky církevní politiky brzy uvědomil. Do Prahy pozval **Konrada Waldhausera**, člena augustiniánského řádu, aby tu veřejně kázal proti nedostatkům v světském a duchovním životě. Velký ohlas vzbudilo na Starém Městě pražském i vystoupení **Jana Milčce z Kroměříže**, bývalého vysokého úředníka Karlovy kanceláře. Kazatelská činnost jej brzy uvedla do podezření z kacířství. Pro nápravu církevního života v duchu Bible se v rozsáhlých teoretických pojednáních vyslovoval též učený **Matěj z Janova**, autor díla *Regulae Veteris et Novi testamenti (Pravidla Starého a Nového zákona)*. Činnost vzdělaného **Tomáše ze Štítického**, příslušníka jihočeské nižší šlechty, se pak zaměřila na objasňování zásad křesťanské morálky širším vrstvám společnosti.

Učená kritika nepravostí zesvětštělé církve začala po roce 1380 rychle splývat s hlasy, ozývajícími se z nejrůznějších sociálních okruhů. Mínění mnoha věřících se nedalo přeslechnout. Stále častěji totiž požadovali dobrého kněze, který by příkladně pečoval o jejich duše. Zvýšené nároky na chování duchovenstva rovněž zřejmě souvisely s morovými epidemiemi. Řada příslušníků farního kléru pracovala v první linii ohrožení a skonala v důsledku vzorného plnění povinností, veličím jim poskytnout poslední útechu umírajícím. Na místa zemřelých duchovních leckdy přicházeli lidé, jejichž mravní a intelektuální hodnoty na výkon náročného poslání nestačily. Protiklad mezi dobrým knězem, žijícím v souladu s božím zákonem, a špatným duchovním se prohluboval. Zejména ve velkých městech nechybělo lidem srovnání a vybírali si člověka, od něhož chtěli slyšet slovo boží. Kazatelna, umístěná zpravidla v levé části kostela, se v této době stává jedním z centrálních bodů sakrálních staveb. Prostor pod ní se rozšiřuje, aby poskytl místo co největšímu počtu naslouchajících. Ale ani to nestačí. V roce 1391 vznikla z popudu staroměstského měšťana **Kříže a Václavova dvořana Hanuše z Mühlheimu** na Starém Městě pražském **Betlémská kaple**, určená pro kázání v češtině. Prostorná stavba pojala až 3000 lidí.

Mor roku 1380 zřejmě znamenal důležitý zlom ve vývoji českého státu a uvolnil stavidla rušivým jevům, skrytým do té chvíle pod povrchem. Celá společnost se dostala do prudkého pohybu, přičemž nebylo jasné, kdy a jak se podaří destabilizaci zastavit a překonat. Panovník a jeho radci nemohli takový gigantický úkol zvládnout, i když k nim část obyvatel upírala své naděje. Středověký člověk, bytostně ctící tradici a řád, byl zaskočen a zmaten tím spíše, že za vlády Karla IV. patřily české země k prosperujícím evropským státům a načas dokonce předčily i věhlasné mocnosti. V letech 1380–1400 však vypadala situace jinak. Zatímco oblasti západní a jižní Evropy kritický bod deprese překonaly, české soustátí se zmítalo v rozporech, prostupujících všechny sféry života. Málodko z tehdejších vzdělanců se byl ochoten smířit s představou, že kdysi přeslavné Králov-

ství české ztratilo boží přízeň. Učenci, politikové i mluvčí různých sociálních vrstev se trápili otázkou, jak vybědnout z labyrintu problémů a obnovit ztracenou rovnováhu. Přitom netušili, že se před jejich zraky v nesmírných komplikacích a bolestech rodí jiný model uspořádání české společnosti.

IV/2 Vzdělanost a školství

Proces prohlubující se vzdělanosti a vzestup kulturní úrovně obyvatelstva, zejména rostoucí gramotnost (znalost čtení a psaní), souvisely v českých zemích, stejně jako jinde v Evropě, se společenskými přeměnami, probíhajícími od 12. a v našem prostředí vrcholícími na konci 13. a na počátku 14. věku. Důležitou roli při tom sehrál vznik měst jako obchodních a řemeslnických středisek. K dosavadním kulturním okruhům — církevnímu, dvorskému, šlechtickému a lidovému (rozuměj vesnickému) — přibyl ještě okruh kultury městské, která měla své zvláštnosti. Pramenily nejen z podmnínek života ve městech, kde na malé ploše docházelo k velké koncentraci obyvatel, ale především z každodenních potřeb. Městská kultura byla zaměřena prakticky. Obchodník i řemeslník museli zvládnout jak své povolání, tak se alespoň částečně naučit číst, psát a především počítat. Význam obecného rozšíření peněžního hospodářství je v dané souvislosti zřejmý.

Zároveň nabývalo na důležitosti zachycení a vyjádření kvantitativních údajů, o jejichž přesnost raný a vrcholný středověk příliš nedbal. I tato okolnost vyvěrala z hospodářské aktivity řemeslníků a obchodníků. K sjednocení měr a vah sice v českých zemích nedošlo ještě dlouhá staletí, ale v praxi fungovaly různé regionální míry, vázané na jednotlivé tržní oblasti. Poměrně přesné a jednotné bylo měření času. Známou zásadu, že „čas jsou peníze“, objevili lidé právě v období vrcholícího a pozdního středověku. Strojové věžní hodiny, zvané **orloje** (z latinského slova *horologium*), se nejprve prosadily ve městech ekonomicky rozvinuté severní Itálie a počaly nahrazovat hodiny sluneční, vodní a písečné (dlouho se používaly v soukromí). Na pražské Staroměstské radnici byly věžní hodiny umístěny až počátkem 15. století a v dalších českých městech nalezly plné uplatnění až po skončení husitských válek a v době hospodářské obnovy na rozhraní 15. a 16. století. I tento fakt ilustruje zpoždění, které české země za vyspělou Evropou měly. Změna v chápání času měla epochální význam. Dosavadní převážně cyklické vnímání času, odvozené z pravidelného střídání ročních období a s ním spojeného pevného sledu zemědělských prací i církevních svátků (vánoce, velikonoce), ztratilo výsadní postavení. Vedle něho se obecně rozšířilo lineární pojetí času (čas se neopakuje, směřuje z minulosti do budoucnosti), v němž každý okamžik je jedi-

nečný a člověk by jej měl prožít odpovídajícím způsobem. A to nejen prací, která přináší peníze, ale také starostí o spásu vlastní duše.

Rovněž překotný rozvoj školství ve 14. století byl důsledkem společenských přeměn předchozího období. Školy zřizované církevními institucemi, ať již kapitulami nebo řeholemi (klášterní školy), již nepostačovaly sílí potřebě vzdělání. V době vlády Karla IV. vznikla v českomoravském prostoru **vzdělávací síť** (nikoli ovšem ve smyslu povinné docházky či jednotné školské soustavy), která v podstatě přečkala několik staletí. Důležitý typ školy, odpovídající přibližně nižšímu gymnáziu, představovaly ve větších městech školy **partikulární** (z latinského *partes*, což značí *části, díly*), kde se učilo hlavně latině a základům svobodných umění. Navštěvovali je pouze hoši. Dívky a pochopitelně i chlapci z výše postavených šlechtických a měšťanských rodin mívali soukromé vychovatele a učitele. Partikulární školy byly zakládány v královských městech už během 13. století a městská správa se je snažila dostat pod svou kontrolu, což vyvolávalo spory s církví. Tyto konflikty se vyřešily až dlouho po zřízení pražské univerzity, která dohlížela na nižší školství a měla přímý vliv na obsazování správců v městských školách. Ve venkovských městečkách existovaly farní školy, ale jejich počet byl ještě nízký.

Založení pražské univerzity bylo v dějinách českého školství mezníkem zásadního významu. Vysoké školy, vznikající v Evropě od 12. století, měly mezinárodní ráz, poskytovaly poučení ze všech tehdy uznávaných oborů lidského poznání a udělovaly akademické tituly (*grady*), platné v celém křesťanském světě. Odtud vyplynulo i jejich označení univerzita (z latinského *universitas*, tj. *veškerenstvo, všeobecnost*), prozrazující souvislost s univerzalistickou ideou. Absolventi základního, zpravidla dvouletého, vysokoškolského studia získávali titul **bakalář**, zatímco k dosažení hodnosti **mistra** (z latinského *magister*) či **doktora** bylo zapotřebí doby podstatně delší. Pražská univerzita fungovala až do husitské revoluce v plném rozsahu, což znamená, že se skládala ze čtyř fakult. Za nejnižší fakultu považoval středověk **fakultu svobodných umění**, zvanou též **artistická** (*artes* je v latině množné číslo podstatného jména *umění*). Vyučovalo se na ní oborům, hojně pěstovaných už v pozdní antice (tzv. **trivium** tvořily gramatika, rétorika, logika neboli filozofie; **quadrivium** pak matematika, aritmetika, geometrie a muzika). Absolvování artistické fakulty předcházelo obvykle studiu na třech fakultách vyšších: **lékařské** (medicině), **právnícké** (vyučovala církevnímu i světskému právu) a **bohoslovec-ké** (teologické), jejíž završení pokládal středověk za vrchol vzdělání. Pražská právnícká fakulta se však poměrně brzy osamostatnila jako svébytné vysoké učení.

Formální hlavou univerzity byl univerzitní **kancléř** (v Praze tato funkce připadala pražským arcibiskupům), výkonným činitelem pak volený **rek-**

tor, v čele jednotlivých fakult stáli **děkani**. Akademičtí funkcionáři, vyučující a studenti vytvářeli z právního hlediska jednotné společenství, těšící se různým výsadám a svobodám. Studenti i pedagogové bydleli (bud' pohromadě, nebo každá skupina odděleně) ve zvláštních domech, **kolejích** (z latinského *collegium*, tj. *spolek, sbor*), jejichž provoz byl zajišťován systémem různých podpor. Nejznámější kolejí pražské univerzity byla **Velká kolej**, zvaná též **Karlova**. Její nynější budovu (Karolinum) získalo vysoké učení roku 1383.

Pražskou univerzitu založil Karel IV. z titulu panovníka, i když vše předem projednal s představiteli církve. Tato okolnost později umožnila jeho nástupci, aby do života univerzity zasahoval ve shodě se svými zájmy. Ačkoli hlavním cílem Karlova rozhodnutí o zřízení vysokého učení byla výchova odborníků pro potřeby země Koruny české, vycházel Karel při koncipování projektu z obvyklého univerzalistického modelu. Studenti a učitelé se dělili do čtyř „národů“ podle regionálního principu. Příslušníci cizích „národů“ (bavorského, saského a polského) měli zajištěnu převahu

Milostné freje, Branšvický skicář, konec 14. stol.

nad členy domácího českého „národa“, pokud docházelo k hlasování o sporných otázkách. Upřednostňování cizinců vyplývalo z výjimečného postavení pražské univerzity. Dlouho plnila též funkci vysokého učení pro německé oblasti Říše (univerzita ve Vídni vznikla roku 1365 a v Heidelbergu roku 1386) a Karel jako římský panovník měl pochopitelný zájem na její mezinárodní prestiži. Studium na vysokém učení bylo otevřené každému muži, včetně poddanských synků. Mezi studenty pražské univerzity záhy převážili lidé pocházející z městského prostředí, ale nechyběli tu ani lidé vesnického či šlechtického původu.

Vrcholný rozkvet pražského vysokého učení spadá do druhé poloviny 14. století. Právě v tomto období zde působili či vystudovali vynikající odborníci v různých oblastech vědění (astronom Jan Šindel, spoluvůrce pražského orloje, lékař Křišťan z Prachatic a Zikmund Albík z Uničova, filozof Heinrich Totting z Oyty a další). Existence univerzity posílila kulturní kontakty Čech s Evropou, přispěla k výchově domácí inteligence a umožnila svobodnou výměnu názorů na problémy církve a celé křesťanské společnosti, čímž urychlila nástup silného reformního proudu, spjatého později se jménem Mistra Jana Husa.

Přes obrovský rozmach gramotnosti a vzdělání si nelze představovat, že by většina obyvatel zemí Koruny české uměla na přelomu 14. a 15. století číst a psát. Zahraniční odborníci odhadují, že ještě o sto let později bylo v patnáctimilionové Francii schopno číst jen 40 000 lidí, tedy 1 člověk z 375! V českých zemích tomu sotva bylo jinak. Napovídá tomu i značný počet veřejných písařů, kteří působili ve velkých městech a za poplatek sepisovali zákazníkům různé typy písemností. Znalost Písma pak vedle kazatelný zprostředkovala negramotným lidem výtvarná díla, umístěná na vnějších zdech i uvnitř kostelů a zobrazující výjevy ze Starého i Nového zákona.

IV/3 Literatura a hudba

Šířící se vzdělanost, podpora kulturní činnosti ze strany světských a církevních institucí i zbožných jedinců za vlády Karla IV. vytvářely vhodné podmínky pro rozvoj jednotlivých druhů umění (zde je třeba připomenout, že středověk pojem umění v dnešním slova smyslu neznal). Příznivé umělecké klima existovalo v českých zemích až do počátku 15. století. Složitému členění tehdejší společnosti a její sílící schopnosti vnímat umělecká díla odpovídala i pestrá škála a zaměření tvůrčích projevů, pronikajících nejen na panovnické a šlechtické dvory, ale i do měšťanských příbytků.

V literární sféře, která ještě dlouho nerozlišovala mezi krásným a naučným písemnictvím, se rozšířil okruh žánrů. Souběžně s tím se v literární

tvorbě ještě výrazněji uplatnily národní jazyky, tedy v našem případě čeština a němčina. Latina své dominantní pozice ztrácela, avšak nadále zůstávala vůdčím jazykem v odborném a úředním písemném styku, ač i sem postupně pronikaly národní jazyky. Ve dvorsko-šlechtické literatuře nadále přežívala oblíba veršovaných rytířských eposů, spojujících dobrodružný obsah s milostnou tematikou (*Jetřich Beruňský, Vévoda Arnošt, Tristram a Izalda*). Ve druhé polovině 14. století se však i v tomto žánru prosadilo prozaické zpracování, jasný to důkaz, že práce již nebyly určeny hlavně k recitaci a poslechu, nýbrž k individuálnímu čtení. Vedle prozaické *Alexandreidy* to platí kupříkladu o *Trojanské kronice*, středověké adaptaci cyklu antických pověstí, a o dobrodružných příbězích o *Štilfrýdovi a Bruncvíkovi*. Jestliže tato díla zůstala převážně četbou šlechty, pak milostná lyrika, vznikající původně v dvorsko-rytířském prostředí (tradici minnesangu prodlužoval v okruhu Jana Lucemburského Guillaume de Machaut a v Karlově blízkosti Heinrich von Mügeln), postupně oslovovala širší řady posluchačů a byla přijímána zvláště měšťanstvem, snažícím se napodobit životní styl vyšších vrstev. Pro milostnou poezii pěstovanou měšťany se vžilo označení *meistersang*. Řada milostných skladeb byla určena pro přednes či zpěv s doprovodem hudebního nástroje (slavná *Jiži' mne vše radost ostává*, známá též jako *Závišova píseň*).

Pozornosti dvorského prostředí, šlechticů a na konci 14. století i měšťanstva se těšila díla historiografická (anály, kroniky atd.). Z hlediska šlechtické obce byla roku 1314 česky a ve verších napsána *Kronika* tak řečeného *Dalimila*, která podává historicky zdůvodněný politický program českého panstva. Podle ní byla už od dob bájně kněžny Libuše zdrojem státnosti šlechtická obec, nadřazená vládci. Neznámý autor kroniky varoval krále Jana, aby jednal vždy ve shodě s panskou radou, chce-li si uchovat vládu. Kronikář byl odpůrcem měšťanů a Němců, kteří mu splývali v jedno, ale kritizoval také sepětí panovníků s kláštery. Za vlády Karla IV. vznikla řada kronik přímo z podnětu panovníka. Největšího ohlasu dosáhla *Kronika česká mistra Přibíka Pulkavy z Radenína*, líčící českou minulost od praotce Čecha do roku 1330. Záhy také byla přeložena z latiny do češtiny. Karel IV. sám napsal vlastní biografii *Vita Caroli (Život Karluv)*, legendu o svatém Václavovi i práce právníckého zaměření.

Charakteristické pro mentalitu a zájmy měšťanských vrstev byly kriticky laděné skladby, porovnávající mravně vznešené křesťanské zásady s životní praxí. Tyto práce nezřídka přerůstaly v ostrou společenskou satiru (kupř. díla obsažená v tzv. *Hradeckém rukopisu*). Ještě víc se uplatňoval satirický moment v pracích studentů a absolventů univerzit. Zvláště oblíbené a zdařilé byly tzv. *spory* či *disputy* dvou zneprátených stran. Těžily z tehdejší školské výuky, založené na dialektické metodě, mnohdy parodovaly skutečnost a úsměvně odkrývaly problémy každodenního života

Hudebníci, Olomoucká bible, první pol. 15. stol.

(*Podkoní a žák, Svár vody s vínem*). Ne všechny disputy se vyznačovaly odlehčujícím zaměřením. Nejslavnější spory, ať psané veršem či prózou, se zabývaly filozofickými otázkami, vztahem člověka k Bohu, ke smrti i podmínkami spásy lidské duše. Ke zmíněným skladbám náleží *Svár duše s tělem* a především nejznámější dílo německy psané středověké literatury *Ackermann aus Böhmen* (Oráč z Čech) Jana ze Žatce, rozmluva intelektuála se Smrtí o smyslu lidské existence a řádu pozemského světa. V českém intelektuálním prostředí vznikla rozvleklejší obdoba tohoto dialogu, známá pod názvem *Tkadleček*.

Filozofický rozměr se uplatnil též ve vrcholném díle česky psané předhusitské literatury, veršované *legendě o svaté Kateřině*, rafinovaně spojující náboženskou problematiku s lidskou sexualitou. Složitě metaforické vyjadřování mohlo ovšem promlouvat pouze ke vzdělancům; měšťanské kruhy dávaly asi přednost méně náročným legendám *o svatém Prokopu a svaté Dorotě*. K oblíbeným dílům patřil i tzv. *Pasionál*, adaptace svodu latinských legend, známého pod názvem *Legenda aurea* (Zlatá legenda) a sestaveného Jakubem de Voragine kolem roku 1260. Do popředí zájmu se dostávají i cestopisy. Pozornost českého publika budil více fantastický *cestopis* tzv. *Mandevilla* než faktograficky spolehlivý *Milión* benátského kupce Marca Pola. Za lucemburské vlády se výrazněji objevují i pozoruhodné divadelní scénky (kupř. *Mastičkář*), provozované původně jako součást velikonočních her o Kristově umučení a vzkříšení.

Důležité místo v kultuře předhusitské doby připadalo stále mluvenému slovu, především kazatelské činnosti. Dobrý kazatel poskytoval člověku orientaci v jeho nesnadném životě a zároveň pojmenovával problémy, které lidi tížily. Kazatelé si zpravidla činili pro své proslovy písemné přípravy v podobě rozvedených tezí. Písemné soubory nedělních kázání na evangelijní motivy se nazývají *postily* (z latinského *Post illa verba*, tj. Po těchto slovech). Úspěšní kazatelé do svých projevů vkládali též různé poučné příklady (*exempla*), jejichž popularita byla nesmírná.

Naslouchal-li shromážděný lid svým kazatelům pozorně, leč pasívně, potom se při bohoslužbách sám, alespoň částečně, zapojoval do obřadu. Stejně jako v dřívějších dobách tak činil zpěvem starých českých duchovních písní *Hospodine, pomiluj ny* (na konci 14. století o ní napsal učené pojednání mnich Jan z Holešova) a *Svatý Václave*, k nimž přistoupily ještě *Jezu Kriste, šchedrý kněže* a *Buoh všemohúci*. Jinak byly bohoslužby nadále slouženy latinským jazykem, většině laiků nesrozumitelným, což však na druhé straně umocňovalo kouzlo rituálu. Od 14. století se již s chrámovým zpěvem pojí hra na varhany.

Na pražském dvoře Jana Lucemburského a Karla IV., ale i v okruhu markrabat Jošta a Prokopa došlo k značnému rozvoji instrumentální hudby. Prameny dokládají různé píště a trubače, vystupující při různých

světských slavnostech a příležitostech (vítání zahraničních poselstev, hostiny apod.). V městském a venkovském prostředí hráli při obřadech a zábavách, spojených s tanci a zpěvy (kupř. svatební veselí).

IV/4 Výtvarné umění

Klíčovou úlohu ve vývoji gotického výtvarného umění sehrála **architektura**. V první polovině 14. století byly především ve stavbách založených posledním pražským biskupem Janem z Dražic patrné vlivy francouzského kulturního prostředí, s nímž český prelát udržoval styky. Ohlas francouzské gotiky se projevil zejména v Roudnici nad Labem (most, augustiniánský klášter a kostel), kde měl biskup své sídlo. V sakrální (církvní) architektuře tohoto období se, rovněž v důsledku kontaktů s francouzským uměním, prosadila tendence k vznosným, vzhůru směřujícím liniím. Tento styl přinesl do českých zemí Francouz **Matyáš z Arrasu**, architekt první fáze přestavby Svatovítského dómu. Jeho prvky jsou zřejmé i v kapitulní síni Sázavského kláštera a v chrámu svatého Bartoloměje v Plzni.

Vrcholná gotika je však v českém prostředí spjata hlavně se jménem jihoněmeckého stavitele **Petra Parléře** z Gmündu (ve Švábsku), který u nás působil více než čtyři desítky let (zemřel roku 1399) a spolu se svými příbuznými vybudoval proslulou kamenickou a sochařskou hut'. Parléřovská architektura přinesla nové rysy především ve způsobu zaklenutí rozsáhlých chrámových prostor. Těžkou křížovou klenbu vystřídala síťová klenba žebroví a jednoduché okenní kružby se proměnily v pestré směs vzájemně se proplétajících větví, pro něž byl příznačný plaménkový motiv. K hlavním stavbám Parléřova okruhu patří chór pražského Svatovítského chrámu a jeho hlavní věž, kaple Věch svatých na Pražském hradě, podíl na architektuře staroměstského chrámu Panny Marie před Týnem, kostela svatého Bartoloměje v Kolíně a počátek budování chrámu svaté Barbory v Kutné Hoře. Také pražský Kamenný (Karlův) most a Staroměstská mostecká věž náleží mezi výtvořiny parléřovské huti. Velká část gotické architektury však navazovala na dědictví počátku 14. století, zdokonalené podněty Matyáše z Arrasu (chrám Karla Velikého v Praze na Karlově, pražský klášter Na Slovanech, chrám svatého Jakuba v Kutné Hoře, kostel svatého Jiljí v Třeboni). Jihočeská gotika, zejména sakrální stavby, pak prozrazují souvislost s podunajskou architekturou německé a rakouské oblasti.

S architekturou byl bezprostředně spjat vývoj **plastické tvorby**. Sochy a drobná plastika obohacovaly vnější i vnitřní výzdobu církevních i významných světských staveb a podílely se na jejich členitosti. Většina sochařských prací zpodobňovala světce, přičemž zhruba od poloviny 14.

století se v souvislosti s **mariánským kultem** šíří vlna tzv. krásných madon (Panna Marie s Ježíškem v náručí) s charakteristickým esovitým prohnutím postavy. Jejich obliba vrcholí kolem roku 1400. Do této doby spadá také činnost tzv. **Mistra týnské kalvárie**, vynikajícího řezbáře, zpracovávajícího náboženské motivy, zvláště Kristovo umučení. Vedle dřeva se jako sochařského materiálu používalo pochopitelně též kamene a kovu. Nejvýznamnějším dílem parléřovské huti, spojené s oficiální politikou Karla IV., jsou kamenné náhrobky sedmi přemyslovských knížat a králů ve Svatovítské katedrále a v triforiu téhož chrámu jedinečná galerie jednadvaceti plastik příslušníků lucemburské dynastie a osob, které se o stavbu dómu zasloužily. Jindřich Parléř je autorem plastiky svatého Václava, umístěné rovněž v hlavním českém chrámu, a v jeho dílně vznikly asi též sochy Karla IV. a Václava IV., zasazené do východního průčelí Staroměstské mostecké věže. Vynikajícím dokladem úrovně tehdejšího kovolitectví je jezdecká socha svatého Jiří, bojujícího s drakem, instalovaná dnes na třetím nádvoří Pražského hradu. Svým pojetím předznamenává již nástup renesančního umění.

Bouřlivý rozvoj prodělalo v tomto období také malířství. Monumentální koncepce Karlovy politiky i duchovní úsilí doby vyjadřovalo především **malířství nástěnné**. Sem se řadí hlavně tvorba mistrů, kteří se podíleli na výzdobě císařského paláce a kaple na Karlštejně. Jedním z nich byl Karlův dvorní malíř Mikuláš Wurmser. Malby na stěnách se však ve druhé půlce 14. století objevují v celé řadě kostelů, včetně staveb méně významných, i v šlechtických palácích a měšťanských domech. K vrcholnému projevu dospěla v průběhu 14. věku **desková malba**, těžcí nadále převážně z náboženské tematiky. Postupně však z prací umělců mizí asketická strohost a neosobní pojetí postav. Zobrazované tváře a figury jsou stále častěji zachycovány v reálných proporcích s důrazem na individuální rysy. Významná malířská centra existovala v Praze, v jižních Čechách a na jižní Moravě. K reprezentativním dílům české deskové malby náleží zejména práce Mistra třeboňského oltáře, srovnatelné se soudobým italským uměním, a Mistra vyšebrodského oltáře. Za součást evropského kulturního dědictví se obecně považují i portrétní práce mistra Theodorika (Dětřicha), 130 obrazů polopostav světců, vytvořených pro karlístejskou kapli svatého Kříže. **Knížní iluminace** navazovala na tradičně bohaté zázemí, jaké představovaly kupř. *Pasionál abatyše Kunhuty* a *Velislavova bible* z první poloviny 14. století. Pozornost iluminátorů se za Karlovy vlády soustředovala zejména k Bibli a mešním (misály) i modlitebním knihám. Svého vrcholu dosáhla česká gotická knižní malba na dvoře Václava IV., kde vznikl soubor vynikajících rukopisů (německy psaná Bible, cestopis tzv. Mandevilla a četné další).

Prosazující se tvůrčí individualita a sílící umělecké sebevědomí, podmí-

Manželský pár v objetí na loži, Bible Václava IV., počátek 15. stol.

něné rostoucí společenskou prestiží, překonávají v této době starší, ryze středověký přístup, v němž byl umělec anonymním služebníkem božím. V iluminovaných rukopisech i v plastice se množí zpodobení či přímo portréty umělců, kteří díla vytvořili. I to je jeden z dokladů o sebeuvědomovacím procesu lidského subjektu a zároveň neklamná předzvěst hlásící se renesance.

IV/5 Rozdíly v kulturním stylu společenských vrstev

Gotická kultura tvoří sice uzavřený, nicméně vnitřně rozrůzněný celek, odpovídající rozvrstvení tehdejší společnosti. Složitě a mnohovýznamově umělecké projevy chápali v plném smyslu vlastně jen vzdělanci a příslušníci nejvyšších vrstev: církevní hodnostáři, vůdčí osobnosti panovnického dvora a univerzitní učenci. Bez znalosti soudobých filozofických a teologických východisek nebylo možné odhalit skryté významy uměleckého díla a dobrat se jeho smyslu. Méně vzdělané či negramotné obyvatelé osl-

ňovala vnější nádhera gotického umění, ale jeho vnitřní obsah jim nutně unikal. Brzy se to odrazilo ve slovní zásobě. V češtině konce 14. a počátku 15. století je slovo *dvorný* synonymem přídavného jména *divný*, *podivný*. Prostí lidé totiž nechápali dvorské umění ani životní styl a rituály, pěstované v okruhu panovníka, církevních představitelů a aristokracie; zdály se jim zvláštní a nesrozumitelné. Podněty přicházející z dvorského prostředí jim byly cizí. Pokud je napodobovali, činili tak povytce mechanicky.

Snaha přiblížit se stylu vyšších vrstev byla charakteristická zejména pro bohaté měšťany, kteří v důležitých centrech (Praha, Brno) přicházeli do styku se společenskými špičkami. V provinčních městech, nemluvě už o vesnicích, taková možnost chyběla. Prohlubující se náboženský cit, silící zájem o slovo boží a biblické výjevy, zobrazené v městských a venkovských kostelích, vedly naopak mnohé lidi k porovnávání přepychového života církevních a světských feudálů s prostotou Krista a apoštolů, závaznými vzory celého křesťanstva. Uvedený protiklad zdůrazňovali též kriticky smýšlející kazatelé. Z těchto kořenů pomalu vyrůstalo pozdější hušitské obrazoborectví. Tvrzení reformních kazatelů, že vztah k Bohu nosí opravdový křesťan ve svém srdci a nepotřebuje jej zdůrazňovat okázalými uměleckými díly, se prolulo s víceméně záporným poměrem lidových vrstev k vysoké kultuře. Jestliže člověk určité věci nechápe, nerozumí jim či podvědomě tuší, že přesahují jeho duševní obzor, bývá náchylný je zničit. I to byl důsledek překotného kulturního vývoje českých zemí ve 14. století.

Potřeba zniternění náboženského citu a touha po přirozenějším životě, který by byl protiváhou monumentality a okázalosti i hrůz „černé smrti“, zesílily na konci 14. století i mezi představiteli duchovní a světské moci. Církevní hierarchie sice uznávala myšlenku mravní obrody v duchu biblických ideálů, ale nedokázala ji převést do denní praxe, poněvadž správně tušila, že ve zjištěné společenské atmosféře by se zákonitě obrátila proti ní samotné. Naopak dvůr Václava IV. si počínal v tomto směru razantněji.

Odklon od oficiální monumentality, pěstované Karlem IV., do úlevného světa soukromých zálib, byl ovšem podmíněn i rozdílným osobnostním založením otce a syna. Z hlediska širě pojímaného kulturního vývoje však Václavův dvůr představuje přechod mezi pozvolna mizejícími zvyklostmi rytířského středověku a rodícím se panovnickým dvorem již renesančního zaměření. Záliba v lovu, prodlévání ve společnosti shodně smýšlejících přátel, snaha odkryt prostřednictvím astrologie, ale též alchymie a dalších „černých“ umění tajemství osudu i založení dvorského řádu, vyjadřujícího v prokomponované symbolice a jinotajích (ledňáček, lazebnice) touhu po přirozeném životě individua lze již považovat za ran-

ní červánky renesančního životního stylu. Ve shodě s ním byl i Václavův pobyt na loveckých hradech, plnicích spíše rekreační než vojenskou funkcí (Nový Hrad u Kunratic, Točnick) a jeho odchod z Pražského hradu přímo do pražského souměstí. Panovník často dlel v Královském dvoře (stál na místě nynějšího Obecního domu) či v novoměstském Hrádku na Zde- raze (pozdější a dnes již neexistující Svatováclavská trestnice). Náběh k renesanční uvolněnosti, projevující se na královském dvoře mimo jiné i v uměleckém ztvárnění ženy (spoře oděné či nahé dívky v knižních iluminacích) a křesťanstvím tabuizovaných témat (zobrazení soulože), časem ustupoval vážnému volání po mravní obrodě společnosti. Stoupenci nápravy církevního života našli zprvu podporu u královny Žofie, manželky Václava IV., a posléze se uplatnili i v nejbližším kruhu Václavových rádců. Husitská revoluce pak rázně přerušila veškeré raně humanistické i renesanční tendence a do jisté míry znamenala prudké vybočení z dosavadního kulturního vývoje.

hlava pátá

HUSITSTVÍ

I. KOŘENY, PŘÍČINY A CÍLE HUSITSKÉHO ZÁPASU

Hluboká společenská krize, v níž se české země ocitly na rozhraní 14. a 15. století, vedla k hledání cesty, jež by umožnila tíživé poměry překonat. Příčiny porušení řádu a společenské stability shledávala většina soudobých myslitelů v nedodržování závazných pravidel křesťanského života. Hlavní vinu za rozvrat a úpadek přisuzovali učenci i veřejné mínění církvi, která opustila apoštolský příklad, přestala pečovat o spásu duší věřících a dávala přednost svým mocenským a hmotným zájmům. Na způsobu řešení se v zásadě všichni kritikové neutěšeného stavu shodovali: církev se musí vrátit co nejdříve ke svému původnímu poslání, šířit ideály božského zákona a žít v souladu s biblickým příkázáním. Teprve poté dojde k obnovení řádu uvnitř celé společnosti. Nebyl to recept nový. S podobnými návrhy vystupovali církevní mravokárci a kritikové poměrů po celý středověk, aniž vzbudili větší pozornost a ohlas.

V Čechách kolem roku 1400 tomu však bylo jinak. Krize tu, jak víme, dosahovala větších rozměrů než v ostatních evropských státech a požadavek nápravy církve i společnosti zde proto dopadal na živnou půdu a nalézal odezvu v různých vrstvách obyvatelstva. Volání po **reformě** (*reformare* značí latinsky *přetvořit, obnovit, zlepšit*) zaznívalo nejsilněji a nejsoustavněji v okruhu kriticky naladěných mistrů a bakalářů českého národa na artistické fakultě pražské univerzity. Tito vzdělanci diskutovali v univerzitních prostorách o nejzávažnějších problémech soudobého života a v průběhu prvního desetiletí 15. věku začali systematicky působit i na veřejnosti, zpočátku především v Praze. Uznávaným vůdcem reformní skupiny se časem stal **Mistr Jan Hus** (narozený po roce 1370 nejspíše v Husinci u Prachatic), od roku 1402 oblíbený kazatel v Betlémské kapli na Starém Městě pražském. Vedle něho sem náleželi vynikající teoretický myslitel Mistr Jakoubek ze Stříbra, bystrý polemik a filozof Jeroným Pražský, Mistr Křišťan z Prachatic, právník Jan z Jesenice, Mistr Jan z Jičína a později i celá plejáda Husových a Jakoubkových žáků (Jan Příbram, Petr z Mladoňovic, Jan Rokycana).